

νοδικῶν, ὡς καὶ τῶν κρατούντων προκρίτων. Ὡς ἐκ τούτου προέτρεξεν αὐτῶν, καὶ παρουσιασθεὶς κατὰ τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1804 εἰς τὸν πατριάρχην, ὑπέβαλε τὴν παραίτησιν αὐτοῦ ἐκ τοῦ κληρικτικοῦ ἔργου. Τότε ὁ πατριάρχης ὡς ἐντεταλμένος, τρόπον τινά, τῶν «γερόντων», ἀνεκοίνωσεν εἰς αὐτὸν τὴν ἀπόφασίν των, ὅπως τοῦ λοιποῦ μὴ κληρῦττη. Ἡ ἐκφρασθεῖσα δυσαρέσκεια τοῦ Βουλευμαῖ διὰ τὴν συμπεριφορὰν τῆς συνόδου ἐναντί του δεικνύει ὅτι ἡ παραίτησίς του ἦτο μᾶλλον ἐλιγμός, διὰ νὰ περισώσῃ τὴν ἀξιοπρέπειάν του καὶ ὄχι πραγματικὴ αὐτοῦ ἐπιθυμία¹. Τὸ γεγονός ἐξ ἄλλου ὅτι εὐθὺς μετὰ ταῦτα προέβη εἰς ἐνεργείας διὰ τὴν κατάληψιν τῆς θέσεως τοῦ διευθυντοῦ σχολῆς ἐν Κερκύρα², ἐπιτρέπει νὰ θεωρῶμεν ὡς ὀρθὴν τὸν ἰσχυρισμὸν τοῦτον.

Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο λήγει πλέον ἡ δραστηριότης τοῦ Βουλευμαῖ πρὸς καταπολέμησιν τῶν ἰδεῶν τοῦ Βενιαμίν καὶ ἐκτέλεσιν τῶν ὑπὸ τῆς ἐπισήμου Ἐκκλησίας ἀποφασισθέντων. Ἐκ τῶν διασωθέντων χειρογράφων αὐτοῦ ἀντιλαμβανόμεθα ὅτι τὸ θέμα τῆς διαμάχης μετὰ τοῦ Βενιαμίν ἀπησχόλησε τὸν Βουλευμαῖν ἰδικιτέρως, καθ' ὅσον καὶ μελέτην εἰδικὴν συνέγραψε πρὸς καταπολέμησιν τῶν ἰδεῶν τοῦ Βενιαμίν³.

Ποίαν ἐκβασιν ἔλαβε τελικῶς τὸ ζήτημα τοῦτο, δὲν γνωρίζομεν. Εἰς ὠρισμένας, πλὴν τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Βουλευμαῖ, πηγὰς εὐρίσκει τις πενιχροτάτας σχετικὰς πληροφορίας⁴. Κατ' αὐτὰς ὁ Βενιαμίν παρέμεινε μέχρι καὶ τοῦ ἔτους 1812 διδάσκων ἐν Κυδωνίαις. Ἡ ἀναχώρησις αὐτοῦ ἐκεῖθεν ὀφείλετο, χωρὶς ἀμφιβολίας, εἰς προκύψαντα ἐκ νέου ζητήματα καὶ εἰς δυσαρεσκείας. Ὁ Βουλευμαῖς πάντως ἤδη ἀπὸ τοῦ ἔτους 1808 εἶχεν ἀναχωρήσει διὰ τὴν Ρωσίαν. Ἐκ τῶν ἐπιστολῶν αὐτοῦ οὐδὲν στοιχεῖον ἐξάγεται ἐπιτρέπον ἕστω καὶ εἰκασίαν τινὰ περὶ ἀπασχολήσεώς του ἐν συνεχείᾳ περὶ τὸ θέμα τοῦτο.

B. Η ΔΙΑΜΑΧΗ ΤΟΥ ΒΟΥΛΗΜΑ ΜΕΤΑ ΤΟΥ ΣΤΕΦΑΝΟΥ ΔΟΥΤΚΑ

Τὰ ἔγγραφα, τὰ ὁποῖα εἶχομεν ὑπ' ὄψιν διὰ τὴν μελέτην τῆς διαμάχης ταύτης, εἶναι τὰ ἑξῆς.

1. Βλ. 2αν καὶ 3ην ἐπιστολάς πρὸς Ἀθανάσιον, διδάσκαλον, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 27, ε 392 κ.έ., σ. 30, στ 18 κ.έ., σ. 31, στ 62 κ.έ., 24ην ἐπιστολὴν πρὸς Χρῦσανθον, διδάσκαλον, παρὰ Α. Ἀγγέλου, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 36, η 38 κ.έ., καὶ 22αν ἐπιστολὴν πρὸς Ζωσιμάδας, κώδ. 6021 (514), σ. 859.

2. Βλ. 22αν ἐπιστολὴν πρὸς Ζωσιμάδας, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 860, καὶ 23ην ἐπιστολὴν πρὸς Ζωσιμάδας, κώδ. 6021 (514), σ. 869.

3. Ἡ μελέτη εὐρηται ἐν τῷ κώδ. 6019 (512). Τὸ ἐν τῷ κώδ. 6037 (530) περιλαμβανόμενον σχετικὸν κείμενον καὶ ἐν φ. 5α - 32β ἐθεωρήθη ὡς ἀνήκον εἰς τὸν Ἀθανάσιον Πάριον. Βλ. Κ. Σάθα, Νεοελληνικὴ φιλολογία, σ. 641, εὐρηται δὲ καὶ ἐν τῷ κώδ. 769 Suppl. τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης, ὡς καὶ ἐν χειρογράφῳ τῆς μονῆς Λειμῶνος Λέσβου. Πρβλ. Α. Ἀγγέλου, ἐργ. μν., σ. 78.

4. Περὶ τῶν πηγῶν τούτων, ὡς καὶ τῆς ἐκβάσεως τοῦ ζητήματος, βλ. Α. Ἀγγέλου, ἐργ. μν., σ. 72 κ.έ.

Ι. Ἐπιστολαί· α) Δωροθέου Βουλησιμαῖ, 1η πρὸς Κύριλλον, πατριάρχην, 1814 Δεκεμβρίου ιθ', κῶδ. 6024 (517), φ. 1α-3α¹, 2α πρὸς τὸν αὐτὸν πατριάρχην, 1815 Μαρτίου β', κῶδ. 6024 (517), φ. 10α-12β², 3η πρὸς τὸν αὐτὸν πατριάρχην, 1815 Μαΐου ιστ', κῶδ. 6022 (515), σ. 1463-1473³, 4η πρὸς τὸν αὐτὸν πατριάρχην, ἀ.ξ. Δεκεμβρίου κ', κῶδ. 6022 (515), σ. 1398-1400⁴, 5η πρὸς Σκαρλάτον ἡγεμόνα Μολδαβίας, 1814 Δεκεμβρίου κα', κῶδ. 6024 (517), φ. 3α-6β⁵, 6η πρὸς τὸν αὐτὸν ἡγεμόνα, ἀ.ξ. καὶ τ., κῶδ. 6024 (517), φ. 216α-236α⁶, 7η πρὸς τὸν αὐτὸν ἡγεμόνα, 1817 Δεκεμβρίου κη', κῶδ. 6023 (516), σ. 1625-1630, 8η πρὸς Ἀλέξανδρον Καλλιμάχην, 1815 Φεβρουαρίου ιε', κῶδ. 6024 (517), φ. 7β-10α⁷ καὶ 9η πρὸς Γρηγόριον, οἰκουμενικὸν πατριάρχην, 1815 Μαρτίου κζ', κῶδ. 6022 (515), σ. 1435-1462⁸, β) Σκαρλάτου Καλλιμάχη, 1η πρὸς τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως [Κύριλλον], 1815 Σεπτεμβρίου ιστ', κῶδ. 6024 (517), φ. 65α-69β⁹ καὶ 2α πρὸς τὸν πατέρα αὐθέντην [Ἀλέ-

1. Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ Χρ. Παπαδοπούλου, Στέφανος Δούγκας, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 140-144. Τὸ τέλος αὐτῆς ἐν τῇ ἐκδόσει ταύτῃ ἐλλείπει, ἐπισυναφθείσης μετ' αὐτῆς ἐσφαλμένως ἑτέρας ἐπιστολῆς, ὡς μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς πρὸς τὴν πρώτην. Ἐξ ἄλλου ἢ ὑπὸ τοῦ Παπαδοπούλου παραπομπὴ εἰς τὸν κῶδικα 517 τυγχάνει ἐσφαλμένη· ἀντὶ σ. 1-5 σημειοῖ 1-18. Σημειωτέον ὅτι ὁ κῶδιξ 517 φέρει διπλὴν ἀρίθμησην, ἦτοι εἰς τε φύλια καὶ εἰς σελίδας. Ἡ διὰ φύλιων ἀρίθμησης εἶναι ἡ μεταγενεστέρα. Ἡ ἐπιστολὴ εὐρῆται καὶ ἐν τῷ κῶδ. 6022 (515), σ. 1395-1398.

2. Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη ἐξεδόθη ἀκέφαλος ὑπὸ τοῦ Χρ. Παπαδοπούλου, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 144-148, εὐρῆται δὲ καὶ ἐν τῷ κῶδ. 6022 (515), σ. 1428-1434. Ὁ Σ. Λάμπρος, ἔργ. μν., σ. 387, προφανῶς ἐξ ἀβλεψίας σημειοῖ ὅτι ἡ ἐπιστολὴ αὕτη περιλαμβάνεται ἐν τῷ κῶδ. 6024 (517) καὶ τοῖς φ. 1α-13α, παριδὼν τὰς πρὸ αὐτῆς καὶ ἐν τοῖς μνημονευθεῖσι φύλλοις παρατεθείσας τέσσαρας ἐπιστολάς.

3. Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ Χρ. Παπαδοπούλου, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 151-160, παραλειφθείσης τῆς ἐν τῷ τέλει αὐτῆς προσφωνήσεως.

4. Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη εἶναι ἀνεπίγραφος, ὡς παρετήρησεν καὶ ὁ Χρ. Παπαδόπουλος, ὅστις προέβη καὶ εἰς τὴν ἐκδοσιν αὐτῆς, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 148-151.

5. Ἡ ἐκδοσις αὐτῆς ἐγένετο ὑπὸ τοῦ Χρ. Παπαδοπούλου, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 160-166.

6. Κατὰ τὸν Σ. Λάμπρον τὰ ἐν τοῖς φ. 216α-236α ἀποτελοῦν τὸ «2ον Ἀντιρρητικόν», ὑπερῶμως δὲν εὐσταθεῖ, διότι τοῦτο εὐρῆται ἐν τοῖς φ. 49α-62α, ὡς θὰ δεῖξωμεν κατωτέρω. Δὲν ἐκλαμβάνομεν τοῦτο ὡς τὸ «2ον Ἀντιρρητικόν» διὰ τοὺς ἐξῆς λόγους· 1) ἐν αὐτῷ, φ. 255α, γίνεται λόγος περὶ τῶν δύο ἀντιρρητικῶν ὡς ἤδη γραφέντων καὶ περὶ τῆς προθέσεως τοῦ Βουλησιμαῖ, ὅπως, τῇ ἐπιταγῇ τοῦ ἡγεμόνα, συγγράψῃ τὸ «3ον Ἀντιρρητικόν» καὶ 2) ἢ ἐν τῷ τέλει τούτου, φ. 236α, φράσις, «ὡς ἐν τοῖς ἐφεξῆς κατὰ τὴν ἐπιτεθεισάν μοι τῆς ἡμετέρας ὑψηλότητος ἀνταπαντήσαι ἀνυπερθέτως ἀξίωσιν, Θεοῦ συναϊρομένου δειχθήσεται» δεικνύει ὅτι ἔπεται τις συνέχεια, ἡ ὁποία, νομίζομεν, δὲν εἶναι ἑτέρα πλὴν τοῦ «3ου Ἀντιρρητικοῦ». Κατὰ ταῦτα τὰ ἐν τοῖς φ. 216α-236α ἀποτελοῦν ἀσφαλῶς συνοδευτικὴν ἐπιστολὴν τοῦ «3ου Ἀντιρρητικοῦ», ἀναφερομένην κυρίως εἰς τὰς «Ἀπαντήσεις» τοῦ Στεφάνου.

7. Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη εὐρῆται καὶ ἐν τῷ κῶδ. 6022 (515), σ. 1423-1427.

8. Ἡ ἐκδοσις τῆς ἐπιστολῆς ταύτης ἐγένετο ὑπὸ τοῦ Χρ. Παπαδοπούλου, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 115-140.

9. Ἡ ἐπιστολὴ εὐρῆται καὶ ἐν τῷ κῶδ. 6022 (515), σ. 1474-1485.

Ξανδρον Καλλιμάχην] περί τῆς λύσεως τῆς ὑποθέσεως [Στεφάνου Δούγκα], 1817 Δεκεμβρίου η', κῶδ. 6024 (517), φ. 265α, γ) Ἀλεξάνδρου Καλλιμάχην, 1η πρὸς Δωρόθεον (ἐν ἀντιγράφῳ), 1815 Ἰανουαρίου ιθ', κῶδ. 6024 (517), φ. 6β - 7α, 2α πρὸς τὸν αὐτόν, 1815 Νοεμβρίου κζ' κῶδ. 6024 (517), φ. 69β - 70β καὶ 3η Ὑποσημειώσεις τοῦ πατρὸς αὐθέντου [Ἀλεξάνδρου Καλλιμάχην] πρὸς τὸν υἱὸν τοῦ Σκαρλάτου Καλλιμάχην αὐθέντην, ἀ.ἐ., κῶδ. 6024 (517), φ. 244β - 245β, δ) Κυρίλλου, πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, 1η πρὸς τὸν μητροπολίτην Μολδαβίας Βενιαμίν (ἐν ἀντιγράφῳ), 1816 Ἰανουαρίου ζ', κῶδ. 6024 (517), φ. 242α - 242β καὶ 2α πρὸς τὸν διδάσκαλον καὶ ἱεροκήρυκα Δωρόθεον, 1815 Ἀπριλίου α'¹, ε) Νεοκαισαρείας Μελετίου, πρὸς Δόμναν, 1816 Ἰανουαρίου ιε', κῶδ. 6024 (517), φ. 245β - 247β καὶ στ) Εὐχαριστήριος συνοδικὴ ἐπιστολὴ τῷ ἡγεμόνι Σκαρλάτῳ Καλλιμάχην ἐπὶ τὰ πραχθέντα ἐν τῇ λύσει τῆς ὑποθέσεως Δούγκα, 1818 Ἰανουαρίου ιε', κῶδ. 6024 (517), φ. 272α καὶ κῶδ. 6023 (516), σ. 1631 - 1632.

II. Διὰ φ ο ρ α ἔ γ γ ρ α φ α· 1) «Συνοδικὸς λίβελλος περὶ τοῦ συγγράμματος τοῦ Στεφάνου Δούγκα», 1815 Δεκεμβρίου κδ', κῶδ. 6024 (517), φ. 243α - 244β καὶ 2) «Μετάνοια τοῦ διδασκάλου Στεφάνου Δούγκα συγγραφεῖσα παρὰ τοῦ Δωροθέου», ἀ.ἐ., κῶδ. 6024 (517), φ. 254α - 264β².

III. Σ υ γ γ ρ ά μ μ α τ α· 1) «Ἴον Ἀντιρρητικὸν τοῦ Δωροθέου Βουλησμᾶ εἰς τὰ προσκρούσματα τοῦ Στεφάνου, ἐπιγραφὴν τῷ ἡγεμόνι Σκαρλάτῳ Καλλιμάχην», ἀ.ἐ., κῶδ. 6024 (517), φ. 13α - 48α³, 2) «Ἀναφορὰ Δωροθέου Βουλη-

1. Ἡ ἐπιστολὴ ἐξεδόθη ὑπὸ *I. Φοροπούλου*, Ὑψηλὴ νεοελληνικῆς φιλολογίας, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 366 - 367, ὡς ἀνέκδοτος δὲ ὑπὸ τοῦ *Χρ. Παπαδοπούλου*, Προσθήκη εἰς τὰ κατὰ Στέφανον Δούγκαν, «Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος» 26 (1927), σ. 367 - 368, ἐκ χειρογράφου τοῦ ἀρχείου τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου. Οὐδεμίαν ἑτέρα ἐνδειξὴν παρέχεται ὑπὸ τοῦ *Χρ. Παπαδοπούλου* περὶ τῆς προελεύσεως τοῦ χειρογράφου καὶ τῶν στοιχείων αὐτοῦ.

2. Ἡ μετάνοια τοῦ Στεφάνου Δούγκα ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ *M. Γεδεών*, Χρονικὰ τῆς Πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1883, σ. 183 - 185.

3. Τὸ «Ἴον Ἀντιρρητικὸν» εὑρηται καὶ ἐν τῷ φ. 389α - 481β κατὰ παράφρασιν εἰς τὴν καθωμλημένην τοῦ *Γοβδελά* φιλοσόφου, ὡς καὶ ἐν φ. 1α - 52β. Ἐν τῷ καταλόγῳ τοῦ *Σ. Λάμπρου* παρουσιάζεται σύγχυσις τις ἀνεξήγητος ὡς πρὸς τὰ φύλλα, εἰς τὰ ὅποια περιλαμβάνονται αἱ διάφοροι συγγραφαὶ τοῦ κώδικος 6024 (517), καὶ ὡς πρὸς τοὺς τίτλους αὐτῶν. Οὕτω τὸ «Ἴον Ἀντιρρητικὸν» δίδεται ὡς ἐπιστολὴ τοῦ Βουλησμᾶ κατὰ τοῦ Στεφάνου πρὸς τὸν Σκαρλάτον, ἡγεμόνα Μολδοβλαχίας, καὶ τὸν ἡγεμόνα Ἀλέξανδρον Καλλιμάχην. Περὶ τοῦ γεγονότος ὅτι ἢ ὡς ἀπλή ἐπιστολὴ φερομένη ὑπὸ τοῦ *Σ. Λάμπρου* εἶναι τὸ «Ἴον Ἀντιρρητικὸν» ἔχομεν τὰς ἐξῆς μαρτυρίας· 1) τὸ ἀπὸ φ. 13α - 48α κείμενον ἀφιερῶται τῷ Σκαρλάτῳ Καλλιμάχην, πρὸς τὸν ὅποιον, ὡς γνωστὸν, ἀφιερῶθη τὸ «Ἴον Ἀντιρρητικὸν» (βλ. «Μετάνοιαν διδασκάλου Στεφάνου Δούγκα, συγγραφεῖσαν...», ἐνθ' ἄνωτ., φ. 255α), 2) τὸ κείμενον τῶν φ. 13α - 48α ἐγράφη ὅτε ἐσχολάρχει ὁ Στέφανος ἐν Ἰασιῶ (βλ. φ. 47β), καὶ πρὸ τῆς 21ης Δεκεμβρίου 1814 (βλ. «Ἐπιστολὴν πρὸς Σκαρλάτον, ἡγεμόνα...», ἐνθ' ἄνωτ., φ. 6α κ.ε.). Ὁ Ἀλέξανδρος Καλλιμάχης παρέλαβε τὴν 18ην Δεκεμβρίου 1815 α) ἐπιστολὴν τοῦ Βου-

σημᾶ πρὸς τὴν σύνοδον περὶ τῆς ὑποθέσεως Δούγκια», ἐν Κωνσταντινουπόλει, 1815 Ἰουνίου β', κώδ. 6024 (517), φ. 49α-62α², 3) αἶθον Ἀντιρρητικὸν τοῦ

λησημᾶ τῆς 21ης Δεκεμβρίου 1814, β) ἐπιστολὴν αὐτοῦ πρὸς τὸν πατριάρχην (ἀσφαλῶς τῆς 19ης Δεκεμβρίου 1814) καὶ γ) τὴν ἀνασκευαστικὴν ἐκθεσιν (βλ. Ἐπιστολὴν Ἀλεξάνδρου Καλλιμάχη πρὸς Δωρόθεον, ἐνθ' ἄνωτ., φ. 6β-7α), ἡ ὁποία ἀναντιρρήτως δὲν εἶναι ἄλλη ἢ τὸ μνημονευθὲν καὶ πρὸ τῆς 21ης Δεκεμβρίου 1814 συγγραφὴν κείμενον, 3) ἐν τῷ κειμένῳ (φ. 15β), σημειοῦται ὅτι ὁ Βουλευσιμᾶς ἐν ἀρχῇ δὲν ἐπεθύμει νὰ γράψῃ τι, ἀλλ' ὅτι τελικῶς πεισθεὶς συνέταξε τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος κείμενον, ὅπερ σημαίνει ὅτι τοῦτο ἦτο τὸ πρῶτον ὑπ' αὐτοῦ συνταγόν, 4) τὸ αἶθον Ἀντιρρητικόν, ὡς γνωρίζομεν, περιελάμβανε κατ' ἀρχὰς ἑκατὸν πενήτηκοντα τρεῖς παραγράφους (βλ. αἶθον Ἀντιρρητικὸν τοῦ Δωροθέου εἰς τὰ τοῦ Στεφάνου», κώδ. 6024 (517), φ. 186α). Τοῦτο ὁμῶς διώρθωσεν ὁ Βουλευσιμᾶς τῇ ἐπιθυμίᾳ τοῦ ἡγεμόνος. Κατὰ ταῦτα οὐδόλως φαίνεται ἀπίθανον, λαμβανομένων ὑπ' ὄψιν καὶ τῶν τριῶν προηγουμένων κυρίων ἐσωτερικῶν μαρτυριῶν, ὅτι τὸ ἐξ ἑκατὸν τριάκοντα πέντε παραγράφων ἀπαρτιζόμενον ὑπὸ μελέτην κείμενον ἀποτελεῖ τὸ διορθωμένον αἶθον Ἀντιρρητικόν τοῦ Βουλευσιμᾶ, 5) ἐν τῷ κειμένῳ, καὶ ἐν ἀρχῇ, ἐκτίθεται τὸ ἱστορικὸν τοῦ θέματος τῆς διαμάχης μετὰ πολλῶν λεπτομερειῶν, ὥστε οἱ ἀναγνώσται αὐτοῦ, ὃ τε ἡγεμόν, ὁ πατριάρχης καὶ οἱ συνοδικοὶ νὰ κατατοπισθοῦν πλήρως περὶ τοῦ θέματος τούτου, Ἐν συνεχείᾳ γίνεται δι' αὐτοῦ ἡ ἀνασκευὴ τῶν δοξασιῶν τοῦ Στεφάνου. Τοῦτο ἐπιτρέπει νὰ υποθέσωμεν ὅτι δι' αὐτοῦ ἐγένετο τὸ πρῶτον συστηματικῶς λόγος περὶ τοῦ θέματος τούτου καὶ 6) ὁ Σ. Λάμπρος, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 388, σημειοῖ τὸ ἐν φ. 389α-431β ὡς τὸ αἶθον Ἀντιρρητικόν τὸ κατὰ μετάφρασιν τοῦ φιλοσόφου Γοβδελᾶ διασωθέν, ὅπερ ὁμῶς τυγχάνει πανομοιότυπον πρὸς τὸ ἐν τῷ φ. 13α-48α.

3. Τὴν «Ἀναφορὰν» ταύτην ἐκλαμβάνομεν ὡς τὸ αἶθον Ἀντιρρητικὸν τοῦ Δωροθέου εἰς τὰ προσκρούσματα τοῦ Στεφάνου, διὰ τοὺς ἐξῆς λόγους: 1) ἐν τῇ «Ἀναφορᾷ» ταύτῃ γίνεται συστηματικὴ καὶ ἐκτενὴς ἀνασκευὴ τῶν ἰδεῶν τοῦ Στεφάνου, 2) ἐνθ' αὐτῷ αἶθῳ Ἀντιρρητικόν ἀναφέρεται ὡς ἀφιερῶθαι τῷ ἡγεμόνι, ἐν τοῖς σημείοις, ἐνθα μνημονεύεται τὸ αἶθον Ἀντιρρητικόν, δὲν ὑπάρχει νόξιν τις εἰς κοῖον ἀφιερῶθαι τοῦτο, εἰμὴ μόνον ἀπαξ — καὶ δὴ ἐν ἀντιδιαστολῇ πρὸς τὸ αἶθον Ἀντιρρητικόν — ὡς ἀντιρρητικὸν ἐπιδοθὲν τῷ πατριάρχῃ καὶ τῇ συνόδῳ (βλ. «Μετάνοιαν διδασκάλου Στεφάνου Δούγκια...», ἐνθ' ἄνωτ., φ. 255). Σημειωτέον ὅτι ἡ «Ἀναφορὰ» αὕτη παρατίθεται ἐν τῷ κώδικι 6024 (517) δευτέρα κατὰ σειράν καὶ εὐθὺς ἀμέσως μετὰ τὸ αἶθον Ἀντιρρητικόν, 3) ἐφ' ὅσον κατὰ τὰ ἄνωτέρω, τὸ φερόμενον ὡς αἶθον Ἀντιρρητικόν δὲν εἶναι τὸ δεύτερον, ἀλλ' ἕτερον τι ἔγγραφον καὶ ἐφ' ὅσον δὲν ὑπάρχει ἐν τῷ διασωθέντι ἀρχεῖῳ ἔγγραφον πληροῦν τὸν κύριον ὄρον ἐνὸς ἀντιρρητικοῦ, ἦτοι τὴν συστηματικὴν ἐκθεσιν καὶ ἀνασκευὴν τῶν ἰδεῶν τοῦ Στεφάνου, διὰ νὰ θεωρηθῇ τοῦτο ὡς τὸ αἶθον Ἀντιρρητικόν, δυνάμεθα, μετὰ τινος πάντως ἐπιφυλάξεως, νὰ δεχθῶμεν τὴν «Ἀναφορὰν» ταύτην ὡς τὸ αἶθον Ἀντιρρητικόν, 4) ἐν τῇ «Ἀναφορᾷ» γίνεται λόγος περὶ τῆς πρὸ αὐτῆς ἀποσταλείσης ὑπὸ τοῦ Βουλευσιμᾶ «Ἀνασκευῆς» (βλ. «Ἀναφορὰν πρὸς τὴν σύνοδον...», ἐνθ' ἄνωτ., φ. 52α), 5) ἐφ' ὅσον τὸ αἶθον Ἀντιρρητικόν, κατὰ τὸν Σ. Λάμπρον, ἐργ. μν., σ. 387, ἀφιερῶθαι εἰς τὸν ἡγεμόνα, πῶς εἶναι δυνατόν ἢ «Ἀναφορὰ», ἡ ἀπευθυνομένη πρὸς τὴν ἀπερὶ τὸν παναγιώτατόν τε καὶ σεβασμιώτατον καὶ θεόσοφον οἰκουμενικὸν πατριάρχην πανιερωτάτην τε καὶ θεόσοφον σύνοδον» νὰ εἶναι τὸ αἶθον Ἀντιρρητικόν, ὡς διατείνεται ὁ Σ. Λάμπρος; καὶ 6) ἐκ μιᾶς καὶ μόνης ἀπλῆς ἀναγνώσεως τῆς «Ἀναφορᾶς» δύναται τις νὰ ἀντιληφθῇ ὅτι αὕτη ἐγρᾶφη μεταξὺ τοῦ αἶθου καὶ αἶθου Ἀντιρρητικοῦ. Ἡ «Ἀναφορὰ» ἢ τὸ αἶθον Ἀντιρρητικόν εὐρήται καὶ ἐν τῷ κώδ. 6034 (527), φ. 58α-68β. Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα τὸ ἐν τῷ κώδ. 6024 (517) κείμενον ἀποτελεῖ ἀντίγραφον τοῦ ἐν τῷ κώδ. 6034 (527). Τοῦτο καθίσταται φανερόν ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι τὸ ἐν τῷ κώδ. 6034 (527) κείμενον φέρει πολλὰς διορθώσεις, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ ἕτερον κείμενον τοῦ κώδ. 6024 (517).

Δωροθέου εἰς τὰ τοῦ Στεφάνου, ἐπιγραφέν τῷ ἡγεμόνι Σκαρλάτῳ Καλλιμάχῃ», ἄ.ἔ. καὶ τ., κῶδ. 6024 (517), φ. 78α-214α¹, 4) «Εἰσαγωγή εἰς τὴν φυσικὴν τοῦ Στεφάνου Δούγκα» (ἀτελής), κῶδ. 6024 (517), φ. 274α-321β², 5) «Ἀπαντήσεις τοῦ Στεφάνου εἰς τὰς ἀντιρρήσεις τοῦ Δωροθέου εἰς τὴν Εἰσαγωγὴν τῆς φυσικῆς», κῶδ. 6024 (517), φ. 322α-384β, 6) «Λογύδριον Στεφάνου Δούγκα», ἄ.ἔ. καὶ τ., κῶδ. 6024 (517), φ. 265α-268β.

Ὡς ἀντιλαμβάνεται ὁ μελετητὴς τοῦ ἀνά χειρας πονήματος ἐκ τῆς παραθέσεως τῶν ἀνωτέρω μνημονευθεισῶν πηγῶν, ὑπάρχει ἀφθονώτατον ὕλικόν, ἀναφερόμενον εἰς τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος θέμα, καὶ ὡς ἐκ τούτου εὐκόλως δύναται τις νὰ ἀχθῇ εἰς ἄμεσα καὶ ἀναντίρρητα περὶ αὐτοῦ συμπεράσματα.

1. Τὸ ἱστορικὸν τῆς διαμάχης

Ὁ χρόνος τῆς διαμάχης μεταξὺ Δωροθέου Βουλησμᾶ καὶ Στεφάνου Δούγκα³ δὲν τυγχάνει ἀκριβῶς γνωστός, ἀλλ' ἐκ τῶν διασωθέντων περὶ τοῦ ζητή-

1. Εἰς τὸ «βον Ἀντιρρητικὸν» ἀνήκει καὶ τὸ φ. 57α καὶ β τοῦ κώδικος 6018 (511), ἀποτελοῦν προσθήκην εὐθὺς μετὰ τὴν 11ην παράγραφον αὐτοῦ. Διὰ τῆς προσθήκης ταύτης ὁ συγγραφεὺς τονίζει ὅτι ὁ ἐπιθυμῶν νὰ μελετήσῃ τὸ «βον Ἀντιρρητικὸν» δύναται νὰ παραλείψῃ τὰς παραγράφους 11 - 40, τὰς ἀναφερομένας εἰς τὴν ἀπολογία αὐτοῦ ἐν σχέσει πρὸς τὰς κατηγορίας τοῦ Στεφάνου κατὰ τῆς πατρίδος αὐτοῦ. Ὁ Σ. Λάμπρος ἐν τῷ καταλόγῳ αὐτοῦ, ἐνθ' ἀνωτέρω, σημειοῖ τὴν παράγραφον ταύτην ὡς «Προσθήκην εἰς τὴν ἀπολογία πρὸς τὸν νέον φιλόσοφον», ὅπερ, ὡς ἐκ τοῦ τίτλου αὐτοῦ, εἶναι δυνατόν νὰ θεωρηθῇ προσθήκη τῶν ἐν τῷ κῶδ. 6019 (512) περιλαμβανομένων ὑπὸ τὸν ὡς ἀνω τίτλον καὶ εἰς ὅλως διάφορον θέμα ἀναφερομένων. Τὴν σύγχυσιν ταύτην παρατηροῦμεν καὶ παρὰ τῷ Α. Ἀγγέλου, ἔργ. μν., σ. 78. Οὗτος ἀπέδωσε τὸ κείμενον τοῦτο εἰς τὴν διαμάχην τοῦ Βουλησμᾶ μετὰ τοῦ Βενιαμίν Λεσβίου. Ἀπὸ τῶν φ. 188β - 214α παρατίθεται ἐν εἰδει διαλόγου σύγγραμμα ἀντιρρητικὸν τοῦ Βουλησμᾶ κατὰ τῶν κακοδοξιῶν τοῦ Στεφάνου, ὅπερ ὁ Βουλησμᾶς θεωρεῖ ὡς ἰδιαιτέρον σύγγραμμα αὐτοῦ, ἕον «κατὰ [τὴν] τάξιν» τοῦτο δὲν ἀπεστάλη εἰς τὴν σύνοδον (βλ. σχετικῶς «Μετάνοιαν διδασκάλου Στεφάνου...», ἐνθ' ἀνωτ., φ. 260β.). Αἱ ἐρωταποκρίσεις αὐτοῦ ἀνέρχονται εἰς τριάκοντα. Τὰ λαμβάνοντα μέρος εἰς τὸν διάλογον πρόσωπα εἶναι ὁ Ἄτρεπτος = ὁρθόδοξος καὶ ὁ φιλόσοφος Πολύμορφος = ὁ κακόδοξος.

2. Ὑπὸ τοῦ Σ. Λάμπρου, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 388, ἀναφέρεται τοῦτο ὡς εἰσαγωγή εἰς τὴν φιλοσοφίαν. Τὸ κείμενον τῆς «Εἰσαγωγῆς» εἶναι τὸ μοναδικὸν ἐξ ὄλων τῶν ἀναφερομένων εἰς τὴν διαμάχην μεταξὺ Βουλησμᾶ καὶ Στεφάνου Δούγκα, ὅπερ εἶναι γεγραμμένον ὑπὸ ἐτέρας ἢ τῆς τοῦ Βουλησμᾶ χειρός.

3. Περὶ τοῦ Στεφάνου Δούγκα δὲν ἐγράφη εἰσέτι μονογραφία τις, καθ' ὅσον γνωρίζομεν. Ἐλάχισται πληροφορίαι περὶ αὐτοῦ εὕρηται ἐγκατεσπαρμέναι εἰς διαφόρους μελέτας καὶ ἄρθρα. Τὰ σπουδαιότερα ἐξ αὐτῶν εἶναι: Κ. Κούμα, ἔργ. μν., τόμ. 12ος, σ. 570, 592 - 593, Μ. Γεδεών, Χρονικὰ τῆς Πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας, σ. 155, 182 καὶ 183, τοῦ αὐτοῦ, Ἀρχεῖα τῆς Μεγάλης τοῦ Γένους Σχολῆς, Πίναξ διευθυντῶν τῆς σχολῆς, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 46 καὶ 17, τοῦ αὐτοῦ, Ἐκκλησία καὶ ἐπιστήμη κατὰ τὸν ΙΘ' αἰ., ἐνθ' ἀνωτ., σ. 297 κ.ε., τοῦ αὐτοῦ, Ἡ πνευματικὴ κίνησις τοῦ γένους ἡμῶν..., ἐνθ' ἀνωτ., σ. 297, τοῦ αὐτοῦ, Φιλολογικὰ ἀποσημειώματα, Δημήτριος Γοβδελάς, «Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια» 23 (1903), σ. 338, Χρ. Παπαδοπούλου, Στέφανος Δούγκας, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 113 - 166, τοῦ αὐτοῦ, Προσθήκη εἰς τὰ κατὰ Στέφανον Δούγκαν, «Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος» 26 (1927), σ. 367-368, Τρ. Εὐαγ-

ματος τούτου ἐγγράφων συμπεραίνομεν ὡς χρόνον μὲν ἐνάρξεως τοῦ ἀγῶνος τὸ ἔτος 1814, ὡς χρόνον δὲ πέρατος αὐτοῦ τὸ ἔτος 1818¹. Κατὰ τὸ χρονικὸν τοῦτο διάστημα οἱ εἰς τὴν διαμάχην ἐμπλακέντες ἄνδρες διέμενον ἐν Ἰασίῳ, ἐνθα πιθανὸν τὸ πρῶτον ἐγνωρίσθησαν. Ὁ μὲν Βουλευσμᾶς ἐπιστρέφων ἐκ Ρωσσίας, καὶ διελθὼν ἐξ Ἰασίου, ἦλθεν εἰς ἐπαφὴν μετὰ τοῦ μητροπολίτου Μολδαβίας Βενιαμίν, πεισθεὶς ὑπ' αὐτοῦ νὰ διαμείνῃ ἐν τῇ πόλει ταύτῃ καὶ διακινήθῃ ὡσαύτως εἰς τὴν ἐπαρχίαν αὐτοῦ πρὸς κάλυψιν τῶν ἀναγκῶν τοῦ κηρυκτικοῦ ἔργου². Ὁ δὲ Δούγκας κατεῖχε τὴν ἑδραν τῆς φιλοσοφίας ἐν τῇ Ἡγεμονικῇ Ἀκαδημίᾳ Ἰασίου, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἀπὸ τοῦ ἔτους 1813, συστηθεὶς ὡς ἄξιός καὶ ἱκανὸς διδάσκαλος ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἡγεμόνος Σκαρλάτου Καλλιμάχη³. Τοῦτο βεβαίως συνέβη μετὰ τὴν ἐκ τῆς Πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας ἐξώσιν αὐτοῦ, τὴν ὁποίαν ἀπέδωκεν ὁ Βουλευσμᾶς εἰς δημιουργηθεῖσας ὑπονοεῖας περὶ τῶν κακοδοξιῶν αὐτοῦ, ὡς καὶ εἰς τὴν ὑπ' αὐτοῦ σύνθεσιν «χυδαίμων ποιητικῶν στίχων»⁴.

Ἐπονοεῖας τινὰς εἶχεν ὁ Βουλευσμᾶς ἀπ' ἀρχῆς περὶ κακοδοξιῶν τοῦ Στεφάνου· τοῦτο ὀφείλετο εἰς σχετικὴν σύστασιν τοῦ Ἀλεξάνδρου Καλλιμάχη, βοεβόδα, δι' ἧς οὗτος ἐφίστα τὴν προσοχὴν τοῦ Βουλευσμᾶ ἐπὶ τῆς δυσσεβοῦς δυάδος ἐκείνης, τῆς πρὸ ἐννέα ἡδὴ ἐτῶν ἐν τῇ Πλαταμῶνος ἐπαρχίᾳ ἀναφανείσης⁵. Αἱ ὑπόνοιαι τοῦ Βουλευσμᾶ φαίνεται ὅτι ἀργότερον ἐνισχύθησαν. Τοῦτο καθίσταται φανερόν ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι, εὐθύς ὡς οὗτος ἔλαβε γνῶσιν τῆς ἀφίξεως τοῦ Στεφάνου εἰς Ἰάσιον, ἐζήτησε πληροφορίας περὶ αὐτοῦ ἐκ τοῦ ἐν Νίζνῃ διαμένοντος φίλου του ἀρχιμανδρίτου Βίκτωρος. Παρ' αὐτοῦ ἐπεθύμει νὰ πληροφορηθῇ «πότε αὐτόθι ὡς ἱεροδιάκονος ἐν τῇ τῶν ἀδελφῶν Γραικῶν Ἐκκλησίᾳ ἐφημέρευε καὶ ὁποῖος ἦν ὁ βίος καὶ ἡ πολιτεία αὐτοῦ, ἀνεπίληπτος δηλαδὴ ἢ ἐγκληματικὴ καὶ ἐν ποίοις ἐγκλήμασι...»⁶. Ποίας πληροφορίας ἔλαβεν ὁ Βουλευσμᾶς παρὰ τοῦ Βίκτωρος δὲν γνωρίζομεν· πάντως ὁμως φαίνεται ὅτι αὗται δὲν ἦσαν πλέον ἀπαραίτητοι, καθ' ὅτι ὁ Στέφανος ἤδη

γελίδου, Ἡ παιδεία ἐπὶ Τουρκοκρατίας, τόμ. 2ος, σ. 399, *I. Sokolov*, Konstantinopols' kagu Cerkon v XIX veke, I, Sankt - Peterburg 1904, σ. 454 - 455, *G. Chassiotis*, ἔργ. μν., σ. 42, 45, 79 καὶ 106, καὶ *I. Νερούλου*, ἔργ. μν., σ. 91.

1. Βλ. τὸν ἀνωτέρω παρατεθέντα κατάλογον τῶν ἐγγράφων μετὰ τῶν σχετικῶν αὐτῶν ἡμερομηνιῶν.

2. Βλ. 3ην ἐπιστολὴν πρὸς Βίκτωρα, ἀρχιμανδρίτην, κῶδ. 6022 (515), σ. 1312.

3. Βλ. «βον Ἀντιρρητικόν», ἐνθ' ἀνωτ., φ. 160α. Πρβλ. *Χρ. Παπαδοπούλου*, Στέφανος Δούγκας, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 114.

4. Βλ. αἶον Ἀντιρρητικόν», ἐνθ' ἀνωτ., φ. 46α.

5. Βλ. Ἐπιστολὴν πρὸς Ἀλέξανδρον Καλλιμάχη, ἐνθ' ἀνωτ., φ. 3α. Ποῖος εἶναι ὁ ἕτερος τῆς «δυσσεβοῦς δυάδος», δὲν γνωρίζομεν.

6. Βλ. 3ην ἐπιστολὴν πρὸς Βίκτωρα, ἀρχιμανδρίτην, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 1328.

είχεν αρχίσει νά παρουσιάζη τὰς ἰδιαζούσας δοξασίας αὐτοῦ ἐν τῇ διδασκαλίᾳ του τῆς ἀνθρωπολογίας καὶ φυσικῆς.

Ὁ Στέφανος κατ' ἀρχὰς ἐδίδαξε τὰς καινοφανεῖς ἰδέας αὐτοῦ ἐν τῇ ἐν Κόλια οἰκίᾳ του, ἐν συνεχείᾳ δὲ ἀναφανδὸν καὶ ἀπὸ τῆς διδασκαλικῆς καθέδρας¹. Φαίνεται ὅμως ὅτι ἐδημιουργήθη σάλος τις κυρίως μεταξὺ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, τινὲς τῶν ὁποίων ἠθέλησαν νά πληροφορηθοῦν κατὰ πόσον ἡ νεοσύστατος αὕτη διδασκαλία ἦτο ὀρθή. Οὕτω πως συνέβη νά λάβῃ ὁ Βουλευσμᾶς τὰς πρώτας πληροφορίες περὶ τῶν δοξασιῶν τοῦ Στεφάνου, καὶ δὴ παρ' αὐτῶν τῶν μαθητῶν αὐτοῦ². Ἐν τῷ μεταξὺ οὗτος ἔσχε τὴν εὐκαιρίαν νά ἴδῃ ἐκ τοῦ σύνεγγυς τὸν Στέφανον, ὅτε ὁ τελευταῖος οὗτος χάριν φιλοφρονήσεως ἐπεσκέφθη μίαν ἐσπέραν τὸν Βουλευσμᾶν εἰς τὴν οἰκίαν του.

Κατὰ τὴν σύντομον συζήτησιν, ἡ ὁποία διεξήχθη ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ, ὁ Βουλευσμᾶς ἀπεκόμισεν ὡς συμπέρασμα τὸ ἄστατον, ἄτακτον καὶ ἀσυνεπὲς ὡς πρὸς τὴν παράδοσιν τῶν ἰδεῶν τοῦ Στεφάνου. Ἐν συνεχείᾳ ὁ Βουλευσμᾶς ἔλαβε νέας σχετικὰς πληροφορίες περὶ τῶν δοξασιῶν αὐτοῦ, αἵτινες συνωδεύθησαν οὐχὶ μόνον διὰ τῶν ἐντόνων διαμαρτυριῶν τῶν σπουδαστῶν τῆς ἐν Ἰασιῶ σχολῆς, ἀλλὰ προσέτι καὶ δι' ἐγγράφων μαρτυριῶν. Ὁ Βουλευσμᾶς, ἀναφερόμενος εἰς τὸ γεγονός τοῦτο, δίδει χαρακτηριστικὰς σχετικὰς λεπτομερείας³. Λόγω τοῦ δημιουργηθέντος σάλου, ἐπεθύμει οὗτος νά ἀναφερθῇ δι' ἐπιστολῆς εἰς τὸν Ἀλέξανδρον Καλλιμάχην. Τοῦτο δὲ καὶ ἐπραξε. Πρὶν ὅμως περατώσῃ τὴν ἐπιστολὴν του, ἐνεφανίσθη εἰς τὴν οἰκίαν αὐτοῦ σπουδαστὴς τις «τῶν τοῦ δυστήνου ἐκείνου φιλοσόφου», φέρων μεθ' ἑαυτοῦ τετράδιον, τὸ ὁποῖον ἦτο ἀντίγραφον τῆς «Φυσικῆς» τοῦ Στεφάνου. Τοῦτο «τρεμούσαις χερσὶ» παρέδωκεν εἰς τὸν Βουλευσμᾶν, ἐνῶ συγχρόνως «φόβῳ καὶ ἄλλοπροσάλλῳ φωνῇ» ἠρώτα αὐτὸν «διδάσκαλε, ποῦ ἡ θεότης, ποῦ ὁ Πατήρ, ποῦ ὁ Υἱός, ποῦ τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον;» Ὁ Βουλευσμᾶς, ἐξαπορήσας διὰ τὰς ἐρωτήσεις ταύτας, ἠθέλησε νά πληροφορηθῇ, ὡς ὁ ἴδιος ἔγραφε, «πόθεν κινούμενος» ἔκαμεν οὗτος τοιοῦτου εἵδους ἐρωτήσεις. Ὁ σπουδαστὴς ἔδωκεν εἰς αὐτὸν τὰς δεούσας ἐξηγήσεις, ἀναφερθεὶς εἰς τὰς περιεχομένας ἐν τῇ «Φυσικῇ» τοῦ Στεφάνου δοξασίας, καὶ ἠρώτησε τὸν Βουλευσμᾶν κατὰ πόσον ἔδει νά παραδεχθῇ ταύτας ἢ ὄχι. Τὰ ἀνωτέρω, πλὴν τοῦ ὅτι παρουσιάζουν τὸ ἱστορικὸν περίγραμμα τῶν προηγηθέντων τῆς διαμάχης, ἀποδίδουν προσέτι χαρακτηριστικῶς καὶ εἰδικώτερον τὴν ἔκτασιν τῶν ἀποτελεσμάτων παρὰ τοῖς σπουδασταῖς ἐκ τῆς ἐμφανίσεως τῶν δοξασιῶν τοῦ Στεφάνου.

¹ Ἡ πρώτη μετὰ ταῦτα ἐνέργεια τοῦ Βουλευσμᾶ ὑπῆρξεν ἡ κατήχησις τοῦ

1. Βλ. Ἐπιστολὴν πρὸς Κύριλλον, πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως, ἐνθ' ἄνωτ., φ. 11β - 12α.

2. Αὐτόθι, φ. 1β.

3. Αὐτόθι, φ. 5β.

σκανδαλισθέντος σπουδαστοῦ¹ καὶ ἀσφαλῶς ἢ διαφώτισις τοῦ ὑπὸ τοῦ μητροπολίτου Μολδαβίας Βενιαμὶν ἐμπειπιστευμένου εἰς αὐτὸν ποιμνίου². Ἐπειδὴ ὁμοῦ ὁ κίνδυνος τοῦ σκανδαλισμοῦ τοῦ ποιμνίου ὑπῆρξε μέγας καὶ ἡ δυνατότης ἐπεκτάσεως τοῦ ζητήματος βεβαία, ὁ Βουλευσμᾶς προέβη ἐν συνεχείᾳ εἰς τὰς δεούσας ἐνεργείας, διὰ νὰ ἐπιληφθοῦν τοῦ ἀνακύψαντος προβλήματος ἀφ' ἑνὸς μὲν ὁ ἡγεμὼν, ὁ ὁποῖος ἤσκει καὶ πνευματικὴν ἐποπτεῖαν ἐπὶ τῶν ὀρθοδόξων τῆς Μολδαβίας, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὁ πατριάρχης, ὡς κύριος ὑπεύθυνος ἑνὸς τοιούτου εἴδους θεμάτος. Αἱ ἐπιστολαί, τὰς ὁποίας ὁ Βουλευσμᾶς ἔγραφε πρὸς τὸν πατριάρχην καὶ τὸν ἡγεμόνα Σκαρλάτον Καλλιμάχην, ὡς καὶ αἱ πρὸς τὸν πατέρα τοῦτου ἀποσταλεῖσαι, προσέτι δὲ καὶ αὐτὸ τὸ «1ον Ἀντιρρητικόν», δὲν εἶχον τὸ ποθοῦμενον ὑπ' αὐτοῦ ἀποτέλεσμα. Ἡ Ἐκκλησία μετὰ τινος δυσφορίας ἐπελήφθη τῆς ὑποθέσεως, ἐπιδείξασα διάθεσιν οὐχὶ ἐξονυχιστικῆς ἐξετάσεως καὶ ὀριστικῆς ἐπιλύσεως τούτου, ἀλλ' εἰ δυνατόν τὸ ταχύτερον ἐπικαλύψεως αὐτοῦ, θεωροῦσα λίαν πονηρὰς τὰς ἡμέρας, καὶ ὡς ἐκ τούτου μὴ ἐπιτρεπούσας ἐνασχόλησιν τῆς Ἐκκλησίας περὶ τοιαῦτα θέματα³.

Ὁ ἡγεμὼν Σκαρλάτος Καλλιμάχης, προφανῶς λόγῳ φόρτου ἐργασίας, δὲν ἐπελήφθη ἀμέσως τοῦ ζητήματος τῆς διαμάχης⁴. Τοῦτο ἰδιαιτέρως ἀνησύχησε τὸν Βουλευσμᾶν, ἀλλὰ καὶ αὐτὸν τὸν πατέρα τοῦ ἡγεμόνος Ἀλέξανδρον Καλλιμάχην. Ὁ τελευταῖος οὗτος, στενωτάτα συνδεόμενος μετὰ τοῦ Βουλευσμᾶ καὶ ἰδιαιτέρως ἐνδιαφερόμενος διὰ τὰ προβλήματα τῆς Ἐκκλησίας, ἐπεθύμει νὰ ἐπιληφθῇ τοῦ ζητήματος, οὐχὶ ὁμοῦ πρὸ τῆς γνωματεύσεως καὶ τῆς ἀναμενομένης συγκαταθέσεως τοῦ υἱοῦ του⁵. Πάντως καὶ πρὸ αὐτῶν συνεφώνησεν ἀπολύτως μετὰ τοῦ Βουλευσμᾶ πρῶτον μὲν ὡς πρὸς τὸ γεγονός ὅτι ὁ Στέφανος παρουσίαζε κακοδοξίας ἐν τῇ διδασκαλίᾳ του, δεύτερον δὲ ὅτι ἔπρεπε νὰ ἐνεργήσουν δεόντως διὰ νὰ τεθῇ τέρμα εἰς τὴν διάδοσιν τῶν κακοδοξιῶν αὐτοῦ⁶. Πρὸς τούτοις, εὐθύς ὡς ἔλαβε τὰς ἐπιστολάς καὶ τὸ «Ἀνασκευαστικόν» τοῦ Βουλευσμᾶ, «ἐναπεταμίευσεν» ταῦτα πρὸς φύλαξιν καὶ, ἀποταθεὶς πρὸς τὸν υἱὸν αὐτοῦ δι' ἐπιστολῆς, ἐζήτησε παρ' αὐτοῦ ὁδηγίας. Ἐθεώρησεν ὁμοῦ ἐξαιρετικῶς ἀναγκαῖον, ὅπως εἰς οὐδένα κοινολογήσῃ τι περὶ τοῦ θεμάτος τούτου. Ὁ Βουλευσμᾶς ἐν τῷ μεταξύ εἶχεν ἤδη λάβει τὴν ἔγκρισιν τοῦ ἡγεμόνος Σκαρλάτου Καλλιμάχης, ὅπως προβῇ εἰς τὰς ἀπαραιτήτους ἐνεργείας πρὸς ἀποστολὴν διὰ τοῦ Ἀλεξάνδρου Καλλιμάχης⁷ ἐπιστολῆς ὑπὸ τύπον ἀναφορᾶς,

1. Αὐτόθι.

2. Τοῦτο ἀσφαλῶς ἀπετέλει μέρος τῶν καθηκόντων του ὡς ἱεροκέρυκος.

3. Βλ. «2ον Ἀντιρρητικόν», ἐνθ' ἄνωτ., φ. 233β.

4. Βλ. Ἐπιστολὴν πρὸς Ἀλέξανδρον Καλλιμάχην, ἐνθ' ἄνωτ., φ. 8α καὶ 11α.

5. Βλ. Ἐπιστολὴν Ἀλεξάνδρου Καλλιμάχης πρὸς Δωρόθεον, ἐνθ' ἄνωτ., φ. 7α.

6. Βλ. Ἐπιστολὴν πρὸς Ἀλέξανδρον Καλλιμάχην, ἐνθ' ἄνωτ., φ. 7β - 8α.

7. Αὐτόθι. Ἡ παραλαβὴ τῶν ἐγγράφων ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου Καλλιμάχης ἐγένετο τὴν 18ην Ἰανουαρίου 1815.

ὡς καὶ τοῦ «'Αντιρρητικοῦ» αὐτοῦ, εἰς τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως, ὥστε ἐκ τοῦ ἀσφαλοῦς νὰ διαβιβασθοῦν εἰς αὐτόν. Ὁ Βουλευσμᾶς κατέστησε τοῦτο γνωστὸν εἰς τὸν Ἀλέξανδρον Καλλιμάχην, ὅστις ὁμοίως δὲν ἠθέλησε νὰ ἐνεργήσῃ ἄνευ σαφῶν καὶ καθωρισμένων ὁδηγιῶν τοῦ υἱοῦ του περὶ προωθήσεως τῶν ὡς ἄνω ἐγγράφων καὶ προσήκοντος χειρισμοῦ τοῦ ζητήματος. Αἱ ὁδηγίαι αὗται τελικῶς ἐδόθησαν διὰ δύο κυλικῶν ἰδιοχείρων γραμμάτων, διὰ τῶν ὁποίων ἐβεβαίωτο ἡ συναίνεσις τοῦ ἡγεμόνος περὶ ἀποστολῆς τῶν ἐγγράφων¹. Τὰ ἐγγράφα παρεδόθησαν εἰς τὸν πατριάρχην, ὁ ὁποῖος ὁμοίως δὲν εἰσήγαγε τὸ θέμα εὐθύς ἀμέσως εἰς τὴν σύνοδον. Τοῦτο εἶναι δυνατὸν νὰ συνέβη διὰ δύο λόγους· ἢ ὁ πατριάρχης ἐπεθύμει νὰ καλύψῃ τὸ προκῦψαν θέμα διὰ νὰ μὴ ἀχθῆ εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ ἐπιβάλλῃ τὰς κατὰ τὸν ἐκκλησιαστικὸν νόμον προβλεπομένας εἰς τοιαύτας περιπτώσεις κυρώσεις ἢ ἀπέβλεπεν, ὡς θὰ ἴδωμεν καὶ κατωτέρω, εἰς τὴν διὰ τῆς κανονικῆς ὁδοῦ εἰσαγωγὴν αὐτοῦ εἰς τὴν σύνοδον, ἦτοι διὰ τοῦ μητροπολίτου Μολδαβίας. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ ἡγεμὼν, πεισθεὶς ἀπολύτως ἐκ τῆς ἐμπεριστατωμένης ἐρεύνης τοῦ Δωροθέου καὶ τῶν ἐξ αὐτῆς συμπερασμάτων αὐτοῦ περὶ τῶν κακοδοξιῶν τοῦ Στεφάνου, «ἐξέβαλεν αὐτὸν τῆς σχολαρχίας διὰ τὴν ψυχοφθόρον αὐτοῦ διδασκαλίαν»². Τοῦτο προφανῶς, ἀλλὰ προσέτι καὶ ἡ ἐπιθυμία τοῦ Στεφάνου νὰ κινήσῃ ὅλον τὸν μηχανισμόν τῶν γνωριμιῶν αὐτοῦ, ἠνάγκασαν αὐτόν νὰ μεταβῆ εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Στέφανος εἶχε προβῆ εἰς τὴν ἀνασκευὴν τοῦ «ἰου Ἀντιρρητικοῦ» τοῦ Βουλευσμᾶ, συμφώνως πρὸς τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ ἡγεμόνος. Ἡ ἀπάντησις εἰς τὸ «ἰον Ἀντιρρητικόν» ἐδόθη μετὰ τετράμηνον ἀπὸ τῆς παραλαβῆς αὐτοῦ παρὰ τοῦ ἡγεμόνος. Δὲν περιωρίσθη ὁμοίως μόνον εἰς τὴν καθυστέρησιν ταύτην, ἀλλὰ, κατὰ τὸν Βουλευσμᾶν, κακοβούλως καὶ ἀνεντίμως ἐνεργῶν, δὲν ἐπέδωκεν εἰς αὐτόν τὰς ἀπαντήσεις του. Ἀπέστειλε ταύτας εἰς τὸν πατριάρχην καὶ τὸν ἡγεμόνα, καὶ πρὶν λάβῃ γνώσιν αὐτῶν ὁ Βουλευσμᾶς, ἀνεκοίνωσεν αὐτάς εἰς τοὺς «συμφατριαστάς» αὐτοῦ. Σημειωτέον ὅτι ὁ ἡγεμὼν εὔρε τὰς ἀπαντήσεις ταύτας, αἱ ὁποῖαι ἀφιερώθησαν μάλιστα εἰς αὐτόν, πλήρεις ὕβρεων καὶ λοιδοριῶν. Τοῦτο ἐθεωρήθη ὑπὸ τοῦ Σκαρλάτου ἀνάρμοστον δι' ἓνα φιλόσοφον. Πλὴν τούτου ὁ Σκαρλάτος ἠλεγξεν αὐτόν, διότι, ἐνῶ ὁ Στέφανος ἐνεφάνιζεν ἐν αὐταῖς πλείστους διαπρεπεῖς ἄνδρας τῆς ἐποχῆς του συμμεριζομένους τὰς ἀπόψεις αὐτοῦ, ἐν τούτοις ταῦτο δὲν ἐθεωρήθη ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος ἀνταποκρινόμενον εἰς τὴν ἀλήθειαν. Ὁ ἡγεμὼν ἐτόνιζεν ὅτι δὲν διέφυγε τῆς προσοχῆς του ἡ προσπάθεια τοῦ Στεφάνου διὰ τοῦ τρόπου τούτου νὰ παρασύρῃ αὐτόν εἰς τὰς ἰδέας του, διὰ τοῦτο δὲ καὶ ἔψεξεν αὐτόν διὰ τὴν πονηρίαν του

1. Βλ. Ἐπιστολὴν πρὸς Κύριλλον, πατριάρχην, ἐνθ' ἄνωτ., φ. 11α. Ἀντίγραφα τῶν ἀποσταλεισῶν ἐπιστολῶν τοῦ Ἀλεξάνδρου Καλλιμάχη πρὸς τὸν υἱὸν του ἔλαβεν ὁ Βουλευσμᾶς, πλὴν ὁμοίως ταῦτα δὲν περιλαμβάνονται εἰς τὸ διασωθὲν ἀρχεῖον αὐτοῦ.

2. Βλ. Ἐπιστολὴν πρὸς Ἀλέξανδρον Καλλιμάχην, ἐνθ' ἄνωτ., φ. 9β.

καὶ ὑπέδειξεν εἰς αὐτὸν νὰ προβῆ εἰς συγγραφὴν νέας ἀπαντήσεως ἀναφερομένης εἰς τὴν οὐσίαν τοῦ θέματος καὶ οὐχὶ εἰς προσωπικοὺς ψόγους καὶ ἀντεγκλήσεις. Ὁ Στέφανος ὑπεσχέθη μίαν νέαν ἀπάντησιν, ἀπαιτήσας μόνον νὰ πιστωθῆ διὰ τοῦ ἀναγκαιοῦντος πρὸς τοῦτο χρόνου. Ἐκπνεύσαντος ὁμως τοῦ ὀρισθέντος χρόνου, ἐδόθη ἢ ἐντύπωσις ὅτι ὁ Στέφανος ἐψεύσθη πρὸς τὸν ἡγεμόνα, προκειμένου νὰ κερδίσῃ χρόνον ἀπαραίτητον πρὸς τακτοποίησιν τοῦ ζητήματός του διὰ πλαγίου τρόπου. Διὰ νὰ ἀπαλλαγῆ δὲ τῆς ὑποχρεώσεώς του, ἐζήτησεν ἄδειαν παρὰ τοῦ ἡγεμόνος νὰ μεταβῆ εἰς Κωνσταντινούπολιν¹.

Κύριος ὑποστηρικτὴς αὐτοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπῆρξε, κατὰ πληροφορίας τοῦ Κ. Κούμα², ὁ Δημήτριος Μουρούζης. Οὗτος, ὡς καὶ ἕτεροι φίλοι τοῦ Στεφάνου, ἐπηρεάσαν τὸν πατριάρχην καὶ ἀσφαλῶς πολλοὺς τῶν συνοδικῶν νὰ μὴ ἀσχοληθοῦν περὶ τὸ θέμα τοῦτο. Ὁ Στέφανος ὑπεσχέθη, ἐξ ἄλλου, εἰς τὸν πατριάρχην, ὅτι θὰ ἔμενεν ἀπολύτως σύμφωνος πρὸς οἰανδήποτε ἀπόφασιν αὐτοῦ τε καὶ τῶν συνοδικῶν, ἐπιδεικνύων δι' αὐτοῦ τοῦ τρόπου ἢ ἀκαταλόγιστον ἐπιπολαιότητα ἢ ἀμίμητον πονηρίαν. Εἶναι βεβαίως δυνατὸν νὰ ἐρμηνευθῆ ἢ ἐνέργεια αὕτη τοῦ Στεφάνου ὡς ἐπιπολαιότης, ἐφ' ὅσον οὗτος δὲν ἐπεθύμει νὰ κάμῃ διάλογον μετὰ τῶν ἰθυόντων τὴν Ἐκκλησίαν πρὸς εὑρεσιν τῆς ἀληθείας, οὔτε ἐθεώρει ἑαυτὸν ὑποχρεωμένον νὰ ἀπολογηθῆ ἐνώπιον τῆς συνόδου διὰ τὰς δοξασίας του, τὰς ὁποίας ὑπεστήριξε διδάσκων καὶ διέδωσε προσέτι διὰ γραπτῶν πλέον κειμένων. Οὗτος προετίμησε, θὰ ἔλεγέ τις, ἐλαφρᾶ τῇ συνειδήσει, νὰ ἐγκαταλείψῃ ὅ,τι ἐδημιούργησεν ἔρμαιον τῆς τύχης του. Θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ἐκληθῆ πονηρία, ἐφ' ὅσον ἐγκατέλιπε τὰ πάντα εἰς τὴν κρίσιν τοῦ πατριάρχου, παρὰ τὴν ἀντίθετον αὐτοῦ συμπεριφορὰν ἐν Ἰασιῶ, ἐνθα ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ ἐδέχθη νὰ συζητήσῃ μετὰ τοῦ Βουλευμαῖ καὶ ἐνώπιον τοῦ μητροπολίτου Βενιαμὶν πρὸς εὑρεσιν τῆς ἀληθείας³. Ἐπὶ τῇ βάσει λοιπὸν ποίας ἀρχῆς προέβη εἰς τὴν ἐνέργειάν του ταύτην; Ἀναμφιβόλως ἐπεδίωκεν ἀφ' ἐνὸς μὲν νὰ κρατήσῃ ἐν ἀδρανεῖα τὴν Ἐκκλησίαν, παρουσιαζόμενος ὡς ἄκρως πειθήνιον ὄργανον αὐτῆς, ἐνῶ συγχρόνως θὰ ἤσκει διὰ τῶν γνωρίμων αὐτοῦ πλείσιν ἐπ' αὐτῆς, ὅπως ταχθῆ ὑπὲρ τῶν ἀπόψεων αὐτοῦ, ἀφ' ἑτέρου δὲ νὰ ἀποκομίσῃ τὰ ἐκ μιᾶς τοιαύτης συμπεριφορᾶς ἀποδιδόμενα ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας βραβεῖα, τὰ ὁποῖα θὰ ἀπετέλουν εὐσημον μαρτυρίαν περὶ τῆς ὀρθότητος τῶν ἀπόψεων του. Σημειωτέον δὲ ὅτι συνέβη τὸ τελευταῖον τοῦτο, ὅπερ συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς ἀπόψεως ὅτι ἡ συμπεριφορὰ του ἐνεῖχεν ὅπωςσδήποτε δόσιν

1. Βλ. «2ον Ἀντιρρητικόν», ἐνθ' ἄνωτ., φ. 50α κ.έ., Ἐπιστολὴν Σκαρλάτου Καλλιμάχου πρὸς Κύριλλον, πατριάρχην, ἐνθ' ἄνωτ., φ. 65β, καὶ Ἐπιστολὴν Βουλευμαῖ πρὸς Κύριλλον, πατριάρχην, ἐνθ' ἄνωτ., φ. 65β.

2. Κ. Κούμα, ἔργ. μν., τόμ. 12ος, σ. 592.

3. Βλ. Ἐπιστολὴν πρὸς Σκαρλάτον Καλλιμάχον, ἐνθ' ἄνωτ., φ. 15α.

τινά πονηρίας. Ἀπλῶς καὶ μόνον διὰ τῆς ἐκ μέρους τοῦ δοθείσης ὑποσχέσεως περὶ συμμορφώσεώς του πρὸς τὰς ἀπόψεις τῆς συνόδου, ἀπηλλάγη τῆς κατὰ νόμον ὑποχρεωτικῆς προσαγωγῆς αὐτοῦ εἰς δίκην, καὶ ὡς ἐκ τούτου οὔτε κἀν ἀπελογήθη. Προσέτι ὁ πατριάρχης ἀνάθεσε αὐτὸν ρεφερενδάριον τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας καὶ τοῦ ἀνέθεσε τὴν ἡγουμενίαν τοῦ Βατοπεδινοῦ Μετοχίου τῆς ἐν Μολδαβίᾳ Ρακετώσεως¹. Ἐν τῷ μεταξὺ ἐγένοντο αἱ σχετικαὶ εἰσηγήσεις ὑπὸ τε τοῦ πατριάρχου καὶ τῆς διοικήσεως τῆς μονῆς Βατοπεδίου παρὰ τῷ ἡγεμόνι καὶ ἐζητήθη καὶ ἡ συγκατάθεσις αὐτοῦ, κατὰ τὰ ἐπικρατήσαντα ἔθνη, συμφώνως πρὸς τὰ ὁποῖα ἡ ἀνάθεσις ἀξιωμαίων, ὡς καὶ τὸ ἀξίωμα τοῦ ἡγουμένου, ἔδει νὰ ἐπικυροῦται ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος. Ὁ Σκαρλάτος δὲν ἐπεθύμει νὰ δημιουργήσῃ ρήγμα εἰς τὰς σχέσεις αὐτοῦ μετὰ τοῦ πατριαρχείου, καίτοι ἐθεώρει παράνομον τὴν ἐξέλιξιν τῶν πραγμάτων σχετικῶς πρὸς τὴν διαμάχην μεταξὺ Βουλευσμᾶ καὶ Δούγκα. Οὕτως ἐδέχθη νὰ ἀναλάβῃ ὁ Στέφανος τὴν ἡγουμενίαν τῆς Ρακετώσεως, πλὴν ὅμως νὰ μὴ συνεχίσῃ τὴν διδασκαλίαν τῆς φιλοσοφίας ἐν τῇ σχολῇ².

Διὰ τῶν γεγονότων τούτων δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν ὅτι ἔληξεν ἡ πρώτη φάσις τῆς διαμάχης, δι' ἧς καὶ ἐπιθυμοῦμεν ἐνταῦθα ἐν συνόψει νὰ σημειώσωμεν συμπεράσματά τινα ἐξαγόμενα ἐξ αὐτῆς· 1) παρατηρεῖται μία ἀνευ προηγουμένου κακὴ λειτουργία τῆς διοικήσεως τῆς Ἐκκλησίας, ἥτις ἐκδηλοῦται διὰ τῆς βραδύτητος πρὸς ἀντιμετώπισιν τῶν ἀνακυπτόντων ἐν αὐτῇ προβλημάτων, διὰ τῆς φαυλότητος τῆς προερχομένης ἐκ τῆς ἐπικρατήσεως οὐχὶ τοῦ δικαίου, ἀλλὰ τοῦ δικαίου τοῦ ἰσχυροτέρου καὶ διὰ τῆς ἀπονομῆς βραβείων παρ' ἀξίαν· 2) τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ ἡγεμόνος διὰ τὰ ἐκκλησιαστικὰ ζητήματα εἶναι μέγα, ἡ δὲ ἐμμονὴ αὐτοῦ πρὸς ἐπικράτησιν τοῦ δικαίου ὑπενθυμίζει τὴν καλὴν βυζαντινὴν ἐποχὴν, κατάλοιπον τῆς ὁποίας εἶναι τὸ δικαίωμα τοῦ ἡγεμόνος οὐχὶ *de jure*, ἀλλὰ *de facto* νὰ ἐπεμβαίη εἰς τὰ ἐκκλησιαστικὰ θέματα· 3) ἀξία προσοχῆς τυγχάνουν ὁ ζῆλος τοῦ Βουλευσμᾶ ὑπὲρ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς ἀληθείας, ὅστις βεβαίως ἐγγίζει τὰ ὅρια τοῦ φανατισμοῦ, ἡ μαχητικότης καὶ ἐνεργητικότης αὐτοῦ, ὡς καὶ ἡ μεθοδικότης τῶν ἐνεργειῶν του· καὶ 4) δὲν εἶναι δυνατόν νὰ παροραθῇ ἡ δολιότης καὶ ἡ ἐπιπολαιότης τοῦ Στεφάνου, ὡς καὶ ἡ ἐπιθυμία αὐτοῦ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν δικαίωσίν του διὰ πλαγίων καὶ ἀθεμίτων μέσων.

Ἡ δευτέρα φάσις νομίζομεν ὅτι ἄρχεται ἀπὸ τῆς στιγμῆς, καθ' ἣν συνασπίζονται ὁ τε ἡγεμὼν καὶ ὁ πατὴρ αὐτοῦ, ὡς καὶ ὁ Βουλευσμᾶς εἰς κοινὸν μέτωπον πρὸς ἀντιμετώπισιν τῆς ἐλαττωματικῶς λειτουργούσης ἐκκλησιαστικῆς

1. Βλ. Ἐπιστολὴν Σκαρλάτου Καλλιμάχῃ πρὸς Κύριλλον, πατριάρχην, ἐνθ' ἄνωτ., φ. 66β. Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ὁ προβιβασμὸς οὗτος τοῦ Στεφάνου ἐγένετο πρὸ τῆς μεταβάσεως τοῦ Βουλευσμᾶ εἰς Κωνσταντινούπολιν.

2. Αὐτόθι, φ. 67α.

διοικήσεως, τῆς γενομένης ἀδικίας, ὡς καὶ τοῦ προκύψαντος ἀμέσου κινδύνου μολυσμοῦ τοῦ πληρώματος τῆς Ἐκκλησίας δι' αἰρετικῶν ἰδεῶν. Πρὸς τοῦτο ὁ μὲν Σκαρλάτος ἔγραψεν εἰς τὸν πατριάρχην Κύριλλον ἐπιστολὴν μακροσκελεστάτην¹, ἐν τῇ ὁποίᾳ ἐτόνιζεν ὅτι ὁ παρακλητικὸς τόνος τῆς πρώτης αὐτοῦ ἐπιστολῆς οὐδόλως ἔπρεπε πλέον νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν, διότι οὗτος μετεμελήθη διὰ τὴν ἀρχικὴν αὐτοῦ ἐναντι τοῦ πατριάρχου στάσιν. Διὰ τῆς ἐπιστολῆς ταύτης καθίστα γνωστὴν εἰς αὐτὸν τὴν δυσαρέσκειάν του, διότι κατὰ τὴν διαμάχην τοῦ Βουλευσῆ μετὰ τοῦ Στεφάνου ἐγένοντο πολλαὶ παραλείψεις, ὡς καὶ ἀντικανονικαὶ πράξεις. Ὡς τοιαύτας ἐθεώρει 1) τὴν μὴ ἐκπλήρωσιν τῆς ποιμαντορικῆς ὑποχρεώσεως τοῦ πατριάρχου νὰ διαχωρίσῃ τὸ «ψωραλέον τοῦ καθαροῦ», 2) τὴν ἀδιαφορίαν αὐτοῦ νὰ εἰσαγάγῃ εἰς δίκην τοὺς νομίμως ἐναγομένους, καὶ δὴ ἀπὸ μὴ ὑποδίκων, 3) τὴν βράβευσιν ἐκ μέρους του ὑποδίκων, 4) τὴν μὴ ἀνταπόκρισιν εἰς τὸ χρέος του νὰ ἀνακοινοῖ εἰς τοὺς ἐνάγοντας τὰ ἀποτελέσματα τῆς δίκης καὶ 5) τὴν ἀθέμιτον πρᾶξιν νὰ δέχεται κατηγορίας ὑπὸ ἐναγομένων, πρὶν αὐτοὶ δικασθοῦν καὶ ἀθωωθοῦν. Πρὸς τούτοις ἐν αὐτῇ ἐχαρκτήριζεν, ὡς διατείνεται ὁ Βουλευσῆς, προσηκόντως τὸν Στέφανον, ὡς καὶ τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ. Καὶ περὶ μὲν τοῦ ἀνδρός, συνοψίζων, ἔγραψεν ὅτι καὶ μόνον τὸ ὑβριστικὸν περιεχόμενον τῶν ἀπαντήσεων αὐτοῦ εἰς τὴν «Ἀνασκευὴν» τοῦ Βουλευσῆ ἐὰν ἐλάμβανέ τις ὑπ' ὄψιν του, θὰ εἶχε πρὸ αὐτοῦ τὸν ἀνδρα, οἷος οὗτος ἦτο. Περὶ δὲ τῆς διδασκαλίας του ἔγραψεν ὅτι ἐθεώρει αὐτὴν «κακὸδοξον», «φρικτὴν καὶ ἀνήκουστον καὶ βλάσφημον θεολογίαν», διδασκαλίαν, ἡ ὁποία ἠδύνατο νὰ προκαλέσῃ εἰς πᾶσαν ὀρθόδοξον ψυχὴν «ἀπόπτυσιν» καὶ «φυγὴν ὡς ἀπὸ στυγῆς».

Ἄντιθέτως πρὸς τοὺς χαρακτηρισμοὺς τούτους, τοὺς ὁποίους ἐχρησιμοποίησε διὰ τὸν Στέφανον καὶ τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ, ἀπέδιδεν εἰς τὸν Βουλευσῆ τὸν τίτλον τοῦ «ὑπεραγωνιστοῦ τῆς ἀληθείας», τονίζων ὅτι διὰ τῆς «Ἀνασκευῆς» καὶ τοῦ «Κεφαλαιώδους γράμματος» αὐτοῦ κατέστησε φανεράν τὴν πλάνην τοῦ Στεφάνου.

Ὁ Σκαρλάτος, δτε ἐσχημάτισεν ἀδιάσειστον γνώμην περὶ ἀναρμόστου διαγωγῆς τοῦ πατριάρχου καὶ τῆς συνόδου, ἐμμονῆς τοῦ Στεφάνου εἰς τὰς κακοδοξίας αὐτοῦ, ὡς καὶ περὶ ὑποστηρίξεως τῆς ἀληθείας ὑπὸ τοῦ Βουλευσῆ, ἤσκησε πίεσιν ἐπὶ τοῦ πατριάρχου, ἀπαιτήσας παρ' αὐτοῦ, ὅπως ὅλως ἀπροσωπολήπτως ἐρευνήσῃ τὸ θέμα, καὶ δὴ βάσει τῶν γνησίων συγγραμμάτων τοῦ τε Στεφάνου καὶ τοῦ Βουλευσῆ, τῶν ὑπὸ τοῦ πατρὸς του παραδοθεισῶν εἰς αὐτὸν ἢ τῶν ὑπὸ τοῦ Βουλευσῆ συναποκομισθεισῶν εἰς Κωνσταντινούπολιν κατὰ τὴν ἐκεῖ μετάβασιν αὐτοῦ, προβῆ εἰς τὴν τιμωρίαν τοῦ παραβάτου διὰ κανονικῶν ἐπιτιμιῶν καὶ ἀνακοινώσῃ τὰς ληφθησομένας ἀποφάσεις πρὸς οἰκοδομὴν τοῦ ποιμανίου.

1. Αὐτόθι, φ. 65β κ.ε.

Παραλλήλως πρὸς τὰς ἐνεργείας ταύτας ἔχομεν ἑτέρας τοῦ πατρὸς αὐθέντου Ἀλεξάνδρου Καλλιμάχη ἐν Κωνσταντινουπόλει. Τὰς σχετικὰς πληροφορίας λαμβάνομεν ἐξ ἐπιστολῆς αὐτοῦ πρὸς τὸν Βουλευσμᾶν¹. Συμφώνως πρὸς αὐτάς, οὗτος ἔσχε, τῇ ἀξιώσει τοῦ υἱοῦ του, ἰδιαιτέραν συνομιλίαν μετὰ τοῦ πατριάρχου, καθ' ἣν, συσκεφθεὶς μετ' αὐτοῦ, μετὰ τὴν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἀναχώρησιν τοῦ Βουλευσμᾶ, εὐρέθη σύμφωνος μετ' αὐτοῦ ὡς πρὸς τὰς ἐνεργείας, εἰς τὰς ὁποίας ἔδει νὰ προβοῦν, διὰ νὰ λύσουν τὸ ἀπασχολοῦν πλέον αὐτοὺς πρόβλημα. Φαίνεται ὅτι ὁ πατριάρχης ἐπεισε τὸν Ἀλέξανδρον Καλλιμάχην περὶ τῆς δυσαρέστου θέσεως, εἰς ἣν εὐρίσκετο ἐκ τῶν πιέσεων τῶν ἀπολλῶν ἐμποδοστατούντων καὶ τῶν δι' αὐτῶν ἀσφαλῶς δημιουργουμένων «ἀντιξῶων». Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Ἀλέξανδρος, τῇ προτροπῇ τοῦ πατριάρχου, ἐπεθύμει νὰ καταστήσῃ γνωστὸν δι' ἐπιστολῆς αὐτοῦ² εἰς τὸν υἱὸν του ὅτι ἦτο ἀναγκαῖον, ὅπως οὗτος προέβαινεν εἰς τὰς δεούσας παραστάσεις παρὰ τῷ μητροπολίτῃ Μολδαβίας Βενιαμίν, ἵνα οὗτος ζητήσῃ παρὰ «τῆς Ἀγίας τοῦ Χριστοῦ μεγάλης Ἐκκλησίας» πληροφορίας περὶ τοῦ «πρακτέου καὶ φρονητέου»³ σχετικῶς πρὸς τὰ ὀθνεῖα ἐκεῖνα τετράδια καὶ διδάγματα τοῦ Στεφάνου. Διὰ τῆς ἐνεργείας ταύτης ὁ πατριάρχης, ὅστις παρουσιάζετο ἀδύναμος πρὸς ἐπιβολὴν τῆς τάξεως ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ ἀπόδοσιν δικαιοσύνης εἰς τὰ προκύπτοντα ζητήματα ἐν αὐτῇ, θὰ ἐλάμβανεν εἰς χεῖρας αὐτοῦ τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Βενιαμίν, θὰ ἀνεγίνωσκε ταύτην εἰς τὴν σύνοδον, ἐν συνεχείᾳ δὲ «πατριαρχικῶς» θὰ ὠμίλει «τὰ εἰκότα πρὸς πάντας καὶ πρὸς ἕνα ἕκαστον», διὰ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ἐκδοσιν συνοδικοῦ γράμματος ἀποφαντικοῦ τῆς παντελοῦς καταργήσεως τῶν δυσμόρφων καὶ δυσξυμπλέκτων πάνυ φρονημάτων, διαμέτρου ἀντιθέτων τῇ ἐκκλησιαστικῇ θεσμοθεσίᾳ συγγραφέντων ληρημάτων, καὶ ἀποτρεπτικὸν τῆς τε κτήσεως καὶ χρήσεως ἐκείνων»⁴. Ἐφ' ὅσον τὸ θέμα θὰ ἐλάμβανε τὴν τροπὴν ταύτην, οὐδεὶς θὰ ἀντετίθετο εἰς τὴν ἐκδοσιν τοῦ συνοδικοῦ γράμματος, γνωστοῦ ὄντος ὅτι ἡ Ἐκκλησία τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἦτο, τρόπον τινά, ὑποχρεωμένη εἰς τὴν ἐκδοσιν αὐτοῦ, ὡς ἀποτελοῦσα τὴν ἀκεφαλὴν τοῦ ὅλου σώματος τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ.

Αἱ ἐνεργεῖαι αὗται τοῦ Ἀλεξάνδρου Καλλιμάχη εἶχον τὸ ἐπιδιωκόμενον ἀποτέλεσμα, καίτοι ὁ Σχαρλάτος προέβη εἰς τὰς δεούσας παραστάσεις μετὰ

1. Ἐπιστολὴ Ἀλεξάνδρου Καλλιμάχη πρὸς Δωρόθεον, ἐνθ' ἀνωτ., φ. 70α καὶ β.

2. Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη δὲν διεσώθη, πάντως γνωρίζομεν ὅτι ἐγράφη καὶ ἀπεστάλη τεσσαράκοντα ἡμέρας πρὸ τῆς πρὸς τὸν Δωρόθεον ἀποσταλείσης καὶ ἀνωτέρω μνημονευθείσης ἐπιστολῆς. Αὐτόθι, φ. 70β.

3. Πολὺ πιθανὸν ἡ ἐνέργεια αὕτη νὰ ἀπέβλεπε καὶ εἰς τὸν ἀπώτερον σκοπὸν τῆς διατηρήσεως τουτέστι τῆς ὑποτελείας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Μολδαβίας εἰς τὸ πατριαρχεῖον Κωνσταντινουπόλεως. Δι' αὐτὸν ἴσως τὸν λόγον τονίζεται ἰδιαιτέρως τοῦτο ὡς ἀρχαῖον ἔθος. Αὐτόθι.

4. Αὐτόθι.

τινος, ὡς φαίνεται, καθυστερήσεως, τὴν ὁποίαν ἀπέδωσεν ὁ πατήρ του εἰς τὴν ἀπουσίαν τοῦ μητροπολίτου Βενιαμὶν ἐξ Ἰασίου ἢ εἰς τὰς πολλὰς τοῦ αὐθέντου ἐνασχολήσεις. Διὰ τοῦτο καὶ προέτρεψε τὸν Δωρόθεον νὰ ἐνεργήσῃ καταλλήλως, ἦτοι νὰ ὑπομνήσῃ εἰς τὸν αὐθέντην Σκαρλάτον τὴν ἀνάγκην, ὅπως προβῆ εἰς παραστάσεις παρὰ τῷ μητροπολίτῃ συμφώνως πρὸς τὰς γενομένας πρὸς αὐτὸν ὑποδείξεις.

Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Στέφανος καθ' ὅλον τὸ μεσολαβῆσαν χρονικὸν διάστημα ἀπὸ τε τῆς ἀπονόμῃς τῶν ὄρφικίων εἰς αὐτόν, τῆς ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἀναχωρήσεως αὐτοῦ καὶ τῆς ἐγκαταστάσεώς του, συμφώνως καὶ πρὸς αὐτὴν τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ ἡγεμόνος, ἐν Ρακετώσῃ, καὶ μέχρι τῆς ἐποχῆς, κατὰ τὴν ὁποίαν παρουσιάσθη νέα δραστηριότης τῶν πολεμίων αὐτοῦ, δὲν ἔπαυσε λοιδορῶν καὶ κατασυκοφαντῶν τὸν Δωρόθεον καὶ ἀνύκτωρ... διεγείρων καὶ καθ' ἡμέραν οὐχ ἓνα ἕκαστον τῶν προϋχόντων μόνον, ἀλλὰ καὶ τῶν τυχόντων»¹.

Ὁ Βουλευσμᾶς πάλιν φαίνεται ὅτι ἐπὶ τι χρονικὸν διάστημα ἔμεινεν ἀνευτινὸς δραστηριότητος, ἀπογοητευθεὶς προφανῶς ἐκ τῆς στάσεως τοῦ πατριάρχου καὶ τῶν συνοδικῶν, τῆς μὴ ἀναμενομένης ὑπ' αὐτοῦ «χυδαίας» διαγωγῆς τοῦ Στεφάνου καὶ τῆς ἀποτυχίας τῶν ἐνεργειῶν τοῦ ἡγεμόνος καὶ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ. Τὴν ὥθησιν πρὸς νέαν δρᾶσιν ἔσχε τελικῶς ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἡγεμόνος καὶ τοῦ πατρὸς του. Ὁ μὲν πρῶτος προέτρεψεν αὐτὸν νὰ προβῆ εἰς τὴν ἐκ τρίτου ἀνασκευὴν τῶν κακοδοξιῶν τοῦ Στεφάνου καὶ εἰς τὴν ἀνατροπὴν τοῦ «Ἀπαντητικοῦ» αὐτοῦ, ὁ δὲ δεῦτερος διὰ τῆς νέας μεσολαβήσεως αὐτοῦ παρὰ τῷ πατριάρχῃ καὶ τῆς ἐξευρέσεως τοῦ νέου σχήματος τῆς διὰ τοῦ μητροπολίτου Μολδαβίας Βενιαμὶν ἀναψηλαφήσεως τοῦ ζητήματος. Οὕτως ὁ Βουλευσμᾶς συνέγραψε τὸ τρίτον «Ἀνασκευαστικόν», τὸ ὁποῖον περιελάμβανε τριακοσίας δέκα ἐξ παραγράφους ἀναφερομένας εἰς τὰς κακοδοξίας τοῦ Στεφάνου, τὴν ἀνασκευὴν αὐτῶν καὶ τὴν ἀπάντησιν αὐτοῦ εἰς τὸ «Ἀπαντητικόν» τοῦ Στεφάνου, καθὼς καὶ τὴν ὑπὸ διαλογικὴν μορφήν προσθήκην τῶν τριάκοντα ἐρωταποκρίσεων.

Ὡς ἀντελήφθημεν ἐκ τῆς διαμειφθείσης ἀλληλογραφίας καὶ ἐξ ἐτέρων εἰς τὴν διάθεσιν ἡμῶν τεθέντων σχετικῶν ἐγγράφων, ἀπεστάλη πράγματι ἐπιστολὴ παρὰ τοῦ Βενιαμὶν καὶ ἐξηνάγκασε τὴν σύνοδον νὰ ἐπιληφθῆ κανονικῶς τοῦ ζητήματος². Δὲν ἐκλήθησαν ὁμοῦς οὔτε ὁ ἐνάγων, διὰ νὰ μνηύσῃ, οὔτε ὁ ἐναγόμενος, διὰ νὰ ἀπολογηθῆ. Φαίνεται ὅτι ἐπὶ τῇ βάσει τῶν γνησίων αὐτῶν συγ-

1. Βλ. «Ἔρον Ἀντιρρητικόν», ἐνθ' ἄνωτ., φ. 78α.

2. Ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Βενιαμὶν πρὸς τὸν πατριάρχην καὶ τὴν σύνοδον, καθ' ὅσον γνωρίζομεν, δὲν διεσώθη. Αὕτη θὰ ἀπετέλει ἀξιόλογον πηγὴν περὶ τῶν σχέσεων πατριαρχείου καὶ μητροπόλεως Μολδαβίας, κατὰ τὴν ὑπ' ὄψιν ἐποχὴν. Ἡ ἐπιστολὴ ἐγγράφη τὴν 9ην Νοεμβρίου 1815, βλ. Ἐπιστολὴν Κυρίλλου πρὸς Βενιαμὶν, μητροπολίτην Μολδαβίας, ἐνθ' ἄνωτ., φ. 242α.

γραφῶν, συνελθοῦσα ἡ σύνοδος τὴν 24^{ην} Δεκεμβρίου 1815¹, ἀφοῦ μετ' «ἐπιστασίας» ἐμελέτησε ταῦτα «καινῇ τε συνοδικῶς καὶ ἰδίᾳ», κατεδίκασε τὰς δοξασίας τοῦ Στεφάνου. Χαρακτηριστικὸν ὁμῶς τυγχάνει ὅτι καὶ πάλιν κατεβάλ-
 λετο προσπάθεια νὰ καλυφθῇ πῶς τὸ ζήτημα ἦ, ἀκριβέστερον, νὰ μὴ παρου-
 σιασθῇ τοῦτο ὡς εἶχεν καὶ ἐν ὅλῃ τῇ ἐκτάσει αὐτοῦ. Τοῦτο καθίσταται φανε-
 ρὸν ἐκ τε τῆς ἐπιστολῆς τοῦ πατριάρχου Κυρίλλου πρὸς τὸν μητροπολίτην Μολ-
 δαβίας Βενιαμίν καὶ τοῦ «Συνοδικοῦ λιβέλλου», τοῦ ὁποίου «ἴσον ἀπαράλλακτον»
 διέσωσεν ὁ Βουλευσμᾶς ἐν τοῖς χειρογράφοις αὐτοῦ. Ἐν πρώτοις ὁ πατριάρχης
 ἐπεδίωξε νὰ μειώσῃ τὴν δημιουργηθεῖσαν ἐντύπωσιν, ὅτι ἐπρόκειτο περὶ ση-
 μαντικῆς τινος διαμάχης, χρηζούσης ἀμέσου δραστηρίας κινητοποιήσεως τῶν
 δυνάμεων τῆς Ἐκκλησίας πρὸς ἀντιμετώπισίν της. Τοῦτο ἐστηρίχθη ὑπὸ τοῦ
 πατριάρχου εἰς τὴν προθυμίαν δῆθεν τοῦ Στεφάνου νὰ παραδώσῃ τὰ συγγράμ-
 ματά του πρὸς ἐξέτασιν². Τὸ τελευταῖον τοῦτο δὲν εἶναι ὀρθόν, διότι, ὡς γνω-
 στόν, οὐδὲν ὁ Στέφανος ἐνδιεφέρθη διὰ τὴν γνώμην τῆς Ἐκκλησίας. Προέβη
 εἰς τὴν διδαχὴν καὶ ἐν χειρογράφοις συγγραφῆν τῶν δοξασιῶν του ἐρήμην αὐ-
 τῆς. Ἐξ ἄλλου ἢ ὡς ἄνω ἐκτεθεῖσα προσπάθεια τοῦ πατριάρχου γίνεται ἀντι-
 ληπτὴ καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι οὗτος ἰδιαίτερος ἐτόνιζεν ὅτι τὰ ὑπὸ τοῦ Στε-
 φάνου συγγραφέντα ἀπετέλουσαν «προδιατριβάς» αὐτοῦ καὶ φιλότιμον ἐπιδίωξιν
 ὀφειλομένην εἰς ἀγαθὴν πρόθεσιν καὶ «ζῆλον εὐσεβῆ», ἀποδεικνυόμενον καὶ
 διὰ τῆς διαθέσεως αὐτοῦ νὰ δεχθῇ ἀσυζητητὶ τὰς ἀποφάσεις τῆς συνόδου³. Τὸ
 κύριον ὁμῶς χαρακτηριστικὸν τῆς στάσεως τοῦ πατριάρχου καὶ τῶν συνοδικῶν
 εἶναι ἡ ληφθεῖσα συνοδικὴ ἀπόφασις, ἣτις δὲν ἀνεφέρετο εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ
 Στεφάνου, ἀλλ' ἀπλῶς καὶ μόνον εἰς τὰς μὴ ἠθελημένας κακοδοξίας του, αἱ
 ὁποῖαι ἐχαρακτηρίζοντο ὡς «παρὰ μέλος» καὶ «παρὰ χορδὴν». Κατὰ τὸν «Συνο-
 δικὸν λιβέλλον», ἦτο φυσικὸν ὁ Στέφανος, ὡς φιλόσοφος, νὰ ὑπέπιπτεν εἰς λάθη,
 καθὼς ὑπέπεσαν καὶ οἱ πρὸ αὐτοῦ φιλοσοφήσαντες καὶ φυσιολογήσαντες⁴. Ἡ
 σύνοδος εὔρεν ὅτι ὁ Στέφανος ὑπέπεσε κυρίως εἰς τρία σφάλματα, περὶ τῶν
 ὁποίων θὰ γίνῃ λόγος κατωτέρω. Παρὰ ταῦτα οὐδεμίαν μομφὴν προσῆψεν εἰς
 αὐτόν, ἀλλ' ἀντιθέτως ἐπλεξεν ἐν τῷ «Συνοδικῷ λιβέλλῳ» τὸ ἐγκώμιον αὐτοῦ.
 Ἐν τῷ «Συνοδικῷ λιβέλλῳ» ἐτονίζετο ὅτι, ἐὰν ἀπέβλεπέ τις εἰς τὴν ἀρετὴν τοῦ
 ἀνδρός, ἦτοι «τῶν φιλοσοφικῶν ἰδεῶν τὴν πυκνότητα, τὴν φιλολογικὴν πολυ-
 μάθειαν καὶ... τὴν ἐπιγνωμοσύνην αὐτοῦ, καθ' ἣν τὸ σύγγραμμα εὐσεβῶς καὶ

1. Ἡ ἡμερομηνία εὑρίσκειται ἐν τῷ ἀντιγράφῳ τῆς ἀποφάσεως, ἦτοι τοῦ «Συνοδικοῦ λιβέλλου», ἐνθ' ἄνωτ., φ. 244β, καὶ ἐν τῇ Ἐπιστολῇ Μελετίου Νεοκαισαρείας πρὸς Δόμνικον, ἐνθ' ἄνωτ., φ. 246β.

2. Βλ. Ἐπιστολὴν Κυρίλλου πρὸς μητροπολίτην Μολδαβίας Βενιαμίν, ἐνθ' ἄνωτ., φ. 242α.

3. Αὐτόθι, καὶ «Συνοδικὸν λιβέλλον», ἐνθ' ἄνωτ., φ. 243α καὶ 244α.

4. Αὐτόθι, φ. 243β.

ὕποκλινῶς φέρων τῇ συνοδικῇ καθυπέβαλε κρίσει καὶ αὐθεντία, καὶ τὴν ψῆφον ὁποιανοῦν ἀποδέξασθαι ὠμολόγησεν», ὅχι μόνον δὲν θὰ ἀπέδιδεν εἰς αὐτὸν μομφήν, ἀλλ' ἀντιθέτως θὰ ἐξελάμβανεν αὐτὸν ἕως τῷ ὄντι φιλόσοφον» καὶ «ἐπαίνων ἄξιον»¹. Διὰ τὴν ἐκδοσὶν τῆς ἀποφάσεως ταύτης ἐπαιξαν ἀνάλογον ρόλον καὶ αἱ ὑπὸ τοῦ Δημητρίου Μουρούζη καὶ τῶν περὶ αὐτὸν ἀσκηθεῖσαι πιέσεις ἐπὶ τοῦ πατριάρχου καὶ τῶν συνοδικῶν. Παρὰ ταῦτα ἡ σύνοδος ἀντελήφθη, ὡς καὶ ἀνωτέρω ἐλέγχθη, τὰς ὑπαρχούσας κακοδοξίας ἐν ταῖς συγγραφαῖς τοῦ Στεφάνου καὶ ὥρισεν, ὅπως τοῦ λοιποῦ μὴ γίνηται χρήσις «εἴτε ἐν φροντιστηρίοις καὶ ἀλλαχοῦ» τῶν συγγραμμάτων τοῦ Στεφάνου, ἀποφεύγηται δὲ καὶ ἡ ἀπλή ἀνάγνωσις αὐτῶν «καινῇ τε καὶ ἰδίᾳ» ὑπὸ τῶν εὐσεβῶν τέκνων τῆς Ἐκκλησίας.

Ἐπὶ τούτοις ὁ Βουλευσμᾶς ἔκαμε λόγον καὶ περὶ ἐτέρας παρατυπίας, τὴν ὁποῖαν δεδόντως ἐσημείωσεν ἐν τῷ φερομένῳ ὡς «2ῳ Ἀντιρρητικῷ» αὐτοῦ². Ἐνῶ ὁ πατριάρχης ὤφειλε κατὰ τὸ ἐπικρατοῦν ἔθος νὰ κοινοποιήσῃ τὴν συνοδικὴν ἀπόφασιν εἰς τὸν προκαλέσαντα τὸ θέμα τοῦτο, ἐν προκειμένῳ δὲ εἰς τὸν μητροπολίτην Μολδαβίας καὶ τὸν ἡγεμόνα, ἀφοῦ κατέγραφεν αὐτὴν ἐν τοῖς πατριαρχικοῖς κώδιξι, οὗτος περιωρίσθη νὰ καταγράψῃ αὐτὴν ἐν τοῖς κώδιξι καὶ νὰ ἀνακοινώσῃ προφορικῶς μόνον περίληψιν αὐτῆς εἰς τὸν πατέρα τοῦ ἡγεμόνου, δι' ἀπλῆς δὲ ἐπιστολῆς καὶ ἐν γενικαῖς γραμμαῖς εἰς τὸν μητροπολίτην³. Τοῦτο ὁμῶς ἦτο δυνατόν νὰ ἐμβάλῃ εἰς πλείστας ὑπονοίας, ὡς ἐτόνιζεν ὁ Βουλευσμᾶς. Οὗτος ἐθεώρει ἀνοίκειον τὸ γεγονὸς ὅτι δὲν ἀπεστάλη εἰς τὸν ἡγεμόνα τὸ πρωτότυπον τοῦ συνοδικοῦ ψηφίσματος, τὸ ὑπὸ τοῦ πατριάρχου καὶ τῶν συνοδικῶν ὑπογραφὴν ἢ ἔστω τὸ «ἐκτυπον» αὐτοῦ. Αἱ δημιουργούμεναι ὑποψίαι ἦσαν ὅτι τὸ κοινοποιηθὲν ἦτο ἄκυρον, ὅτι ἐκ φόβου ὁ πατριάρχης καὶ οἱ συνοδικοί ἐκρυπτον τὴν ἀλήθειαν καὶ ὅτι ἐπεθύμουν οὗτοι νὰ δώσουν διὰ τῆς συμπεριφορᾶς των παρρησίαν εἰς τὸ ψεῦδος.

Ἐνεκα τῶν ὡς ἀνω ἐκτεθεισῶν παρατυπιῶν καὶ παραδοξοτήτων συνέβη, ὡς ἐπιτρέπουν τὰ ληφθέντα ὑπ' ὄψιν κείμενα νὰ ἐννοηθῇ, νὰ μὴ λυθῇ ὀριστικῶς τὸ ἀναφεῖν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ πρόβλημα, καίτοι ὁ πατριάρχης καὶ ἡ σύνοδος ἐπεθύμουν διακαῶς πλεόν τοῦτο. Σημειωτέον ὅτι ἐν τῇ προσπάθειά των ταύτη ἐχρησιμοποίησαν καὶ αὐτὴν τὴν Δόμναν, διὰ νὰ ἐπηρεάσῃ τὸν σύζυγόν της, δι' αὐτοῦ δὲ τὸν Βουλευσμᾶν. Πρὸς τοῦτο ὁ πατριάρχης ἀνέθεσεν εἰς τὸν ἐπίσκοπον Νεοκαισαρείας Μελέτιον, ὁ ὁποῖος διετήρει φιλικὰς σχέσεις μετὰ τῆς συζύγου τοῦ ἡγεμόνου καὶ τακτικὴν ὡσαύτως μετ' αὐτῆς ἀλληλογραφίαν⁴, νὰ ἀπευθύνῃ κατατοπιστικὴν ἐπιστολὴν πρὸς αὐτὴν περὶ τοῦ ἀπασχολοῦντος πλεόν

1. Αὐτόθι, φ. 244α καὶ β.

2. Βλ. φερόμενον ὡς «2ον Ἀντιρρητικόν», ἐνθ' ἀνωτ., φ. 234.

3. Βλ. «Ἵποσημειώσεις τοῦ πατρὸς αὐθέντου πρὸς τὸν υἱὸν τοῦ Στεφάνου», ἐνθ' ἀνωτ., φ. 245α, καὶ Ἐπιστολὴν Μελετίου Νεοκαισαρείας, ἐνθ' ἀνωτ., φ. 246β.

4. Αὐτόθι, φ. 246α.

αὐτὸν ζητήματος καὶ παρακλητικὴν συγχρόνως, διὰ τὴν μεσολαβήσῃ παρὰ τῷ ἡγεμόνι καὶ τῷ Βουλευσμᾷ, ὅπως διὰ τοῦ ἐκδοθέντος «Συνοδικοῦ λιβέλλου», τεθῆ ἕρμα εἰς τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος πρόβλημα.

Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ χαρακτηρισθῆ εὐκρινῆς, διότι 1) ἡ ἐκφορὰ τῶν χαρακτηρισμῶν ἀμφοτέρων τῶν ἀντιμαχομένων προσώπων εἶναι ἡ αὐτὴ πρὸς τὴν καὶ ἐν τῷ «Συνοδικῷ λιβέλλῳ» παρατηρουμένην, θὰ ἡδύνατο δὲ νὰ εἴπη τις, ἔτι ἐντονωτέρα¹. Ἡ προσπάθεια συσκοτισμοῦ, διὰ τῶν χαρακτηρισμῶν τούτων, τῶν διαθέσεων τοῦ πατριάρχου καὶ τῶν περὶ αὐτὸν προσώπων ἔναντι τῶν ἀντιμαχομένων ἐπιτυγχάνεται καὶ πάλιν διὰ τῆς ἐπιστολῆς αὐτῆς, ὡς καὶ διὰ τοῦ «Συνοδικοῦ λιβέλλου», 2) ὁ Μελέτιος ἐμφανίζει ἑαυτὸν ὑποστηρικτὴν τῶν ἀπόψεων τοῦ Βουλευσμᾷ, ὅπερ ὁμως ἐξ οὐδεμιᾶς ἐτέρας πηγῆς συνάγεται· ἐξ ἄλλου δὲν συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς ἢ παντελῆς ἔλλειψις δι' οἰουδήποτε τρόπου ἐπαφῆς τοῦ Βουλευσμᾷ μετὰ τοῦ Μελετιίου· ἐὰν ὁ Μελέτιος ἦτο ὑπέρμαχος τοῦ Βουλευσμᾷ, ὁ τελευταῖος οὗτος δὲν θὰ ἤρχετο εἰς ἐπαφὴν μετ' αὐτοῦ πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ ἐπιδιωχθέντος, κατὰ τὸ γῆρας μάλιστα αὐτοῦ, σκοποῦ νὰ θέσῃ ἐκποδῶν τὸν Στέφανον, διότι τὸν ἐθεώρει αἰρετικόν; καὶ 3) ἡ περιγραφὴ ὑπὸ τοῦ Βουλευσμᾷ τῆς συμπεριφορᾶς τοῦ πατριάρχου ἔναντι αὐτοῦ οὐδόλως συμφωνεῖ πρὸς τὴν ἐν τῇ ἐπιστολῇ ταύτῃ ἐκδηλουμένην διάθεσιν εὐγνωμοσύνης πρὸς τὸν Βουλευσμᾷν ἐκ μέρους τοῦ πατριάρχου, διότι οὗτος κατήγγειλε τὸν Στέφανον, ὑποδείξας τὰς κακοδοξίας αὐτοῦ. Σημειωτέον ὅτι ὁ Βουλευσμᾷς κάμνει λόγον περὶ ἀπειλῶν, περὶ «φοβήτρων καὶ δειμάτων»², τὰ ὅποια ἀκαὶ αὐτὴν καιρίως τὴν τῆς ζωῆς [αὐτοῦ] ἀπειλοῦντα στέρησιν» ἐχρησιμοποιήθησαν κατὰ τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει παραμονὴν αὐτοῦ, ἐξαναγκάσαντα αὐτόν, ὅπως τὸ ταχύτερον ἐπιστρέψῃ εἰς Ἰάσιον. Ὡς ἐκ τούτου ἤχθημεν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Μελετιίου δὲν διακρίνεται διὰ τὴν εὐκρινείαν της. Ἐξ ἄλλου δεόν νὰ προστεθῆ εἰς τὰ ἀνωτέρω καὶ ἕτερα τίς ἀνακρίβεια. Γίνεται λόγος ἐν τῇ μνημονευθείσῃ ἐπιστολῇ περὶ ἀποστολῆς εἰς τὸν ἡγεμόνα τοῦ αἴσου τοῦ ψηφίσματος»³, ἐνῶ τοῦτο, ὡς ἀνωτέρω ἐξεθέσαμεν, δὲν τυγχάνει ἀληθές.

Παρὰ ταῦτα εἶναι δυνατὸν νὰ ἐκλάβῃ τις καὶ ἄλλως τὴν ἐνέργειαν τοῦ πατριάρχου. Θὰ ἡδύνατό τις νὰ διείδῃ ὀπισθεν τῶν γεγονότων τούτων ἀσκησιν

1. Ὁ Βουλευσμᾷς χαρακτηρίζεται, ἐπὶ παραδείγματι, ὡς «θεολογικώτατος διδάσκαλος», ἐνῶ ἡ διδασκαλία τοῦ Στεφάνου «φρενοβλαβής».

2. Βλ. φερόμενον ὡς «2ον Ἀντιρρητικόν», ἐνθ' ἀνωτ., φ. 233β, καὶ «3ον Ἀντιρρητικόν», ἐνθ' ἀνωτ., φ. 80α.

3. Τὸ διασωθὲν αἴσον τοῦ ψηφίσματος ἐν τοῖς χειρογράφοις τοῦ Βουλευσμᾷ, ὡς ἐξάγεται ἐκ τε τοῦ φερομένου ὡς «2ου Ἀντιρρητικοῦ», ἐνθ' ἀνωτ., φ. 234β καὶ τοῦ «Ἰποσημειώσεις τοῦ πατρὸς αὐθέντου πρὸς τὸν υἱόν του Σκαρλάτον», ἐνθ' ἀνωτ., φ. 244β - 245β, δὲν ἔλαβεν ὁ Βουλευσμᾷς παρὰ τοῦ ἡγεμόνος, καθ' ὅτι τοῦτο δὲν ἀπεστάλη πρὸς αὐτόν, ἀλλὰ, κατὰ πιθανότητα, ἀργότερον ἀντέγραψεν ὁ ἴδιος ἢ ἕτερός τις ἐκ τοῦ πατριαρχικοῦ κώδικος.

ύψηλῆς πολιτικῆς πρὸς κατευνασμὸν τῶν πνευμάτων καὶ ἐπικράτησιν ἐσωτερικῆς γαλήνης ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, ὅποτε θά ἦτο εὐκόλον νὰ δικαιολογήσῃ πως καὶ τὰ χρησιμοποιηθέντα μέσα πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ ἐπιδιωχθέντος σκοποῦ. Πάντως ἅπαντα τὰ ὑπὸ τοῦ πατριάρχου καὶ τῆς συνόδου ληφθέντα πολλά καὶ παικίλα μέτρα δὲν ἀπέδωσαν τὰ προσδοκώμενα ἀποτελέσματα. Οὕτως, ἐνῶ ὁ πατριάρχης ἐπεθύμει νὰ συγκαλύψῃ τὸ δημιουργηθὲν θέμα καὶ νὰ δώσῃ τὴν ὀριστικὴν πλέον λύσιν τοῦ προβλήματος διὰ τῆς ἐκδόσεως τοῦ λιβέλλου καὶ τῆς ἱκανοποιήσεως, ὡς ἐκ τούτου, τοῦ Βουλευσμά καὶ τοῦ ἡγεμόνος, προεκάλεσεν ὅλως ἀντιθέτως σθεναρωτέραν ἀντίδρασιν, τὴν ὁποίαν καὶ θεωροῦμεν ὡς τὴν τρίτην φάσιν τῆς διαμάχης.

Διὰ τὴν τρίτην ταύτην φάσιν δὲν διαθέτομεν πολλὰς καὶ σαφεῖς μαρτυρίας, καὶ δὴ ὡς πρὸς τὰ διαμειφθέντα μέχρι τῆς ὀριστικῆς λύσεως τοῦ προβλήματος, ἐνῶ λαμβάνομεν ἀρκετὰς πληροφορίας ἐκ τῶν διαφόρων διασωθέντων χειρογράφων σχετικὰς πρὸς τὴν λύσιν αὐτοῦ. Πάντως εἶναι βέβαιον ὅτι ἡσκήθη μεγάλη πλέον πίεσις ἐκ μέρους τοῦ ἡγεμόνος πρὸς λύσιν τοῦ ζητήματος, διότι οὕτως, ὡς φαίνεται, ἐκλαβὼν ὡς ὀλιγοῦραν καὶ προσωποληψίαν τὴν στάσιν τοῦ πατριάρχου καὶ τῶν συνοδικῶν, καὶ θεωρήσας ἀδικαιολόγητον τὴν χρονοτριβὴν πρὸς ὀριστικὴν καὶ ἀδέκαστον λύσιν τοῦ προβλήματος, ἡγωνίσθη σθεναρῶς πρὸς ἐπίτευξιν ταύτης. Πρὸς τοῦτο ὄχι μόνον δὲν ὑπέκυψεν εἰς τὴν πιθανῶς ἀσκηθεῖσαν πίεσιν ὑπὸ τῆς συζύγου του, ἀλλ' ἀντιθέτως ἐπεδίωξε τὴν ἐκδοσὶν νέου λιβέλλου καταδικάζοντος τὰς τε κακοδοξίας καὶ τὸν φορέα αὐτῶν Στέφανον. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Βουλευσμάς εἶχεν ἀποστείλει εἰς τὸν ἡγεμόνα τὸ «3ον Ἀντιρρητικόν» αὐτοῦ μετὰ τῆς, ὡς εἰκάζομεν, συνοδευτικῆς ἐπιστολῆς, τῆς φερομένης ὡς «2ου Ἀντιρρητικοῦ». Οὗτος διεβίβασε τὰ ἔγγραφα ταῦτα εἰς τὸν πατριάρχην.

Τὰ νέα ἐπιχειρήματα τοῦ Βουλευσμά ἦσαν τὰ ἐξῆς: 1) ἐφ' ὅσον δὲν κατεδικάζετο ὁ Στέφανος οὔτε ἡ ἐν τοῖς τετραδίοις αὐτοῦ περιλαμβανομένη διδασκαλία, ἥτις συγκρινομένη πρὸς τὴν διδασκαλίαν τῶν αἰρετικῶν παρουσιάζετο «αἰρετικωτέρα», πρὸς τί συνεκλήθησαν σύνοδοι κατὰ τὸ παρελθὸν καὶ κατεδικάσαν τοὺς αἰρετικούς καὶ σχισματικούς¹; 2) ἡ μίανσις τοῦ πληρώματος τῆς Ἐκκλησίας ἐκ τῶν κακοδοξιῶν τοῦ Στεφάνου δὲν θά ἀπεσοβείτο, ἐφ' ὅσον δὲν θά καθίστατο γνωστὴ εἰς τὸν λαὸν ἡ καταδικη αὐτῶν, ὡς καὶ τοῦ φορέως των² καὶ 3) ἐξ ἴσου παραβάται εἶναι, κατὰ τὰς κανονικὰς διατάξεις, καὶ οἱ μὴ καταδικάζοντες τοὺς αἰρετικούς³.

Ἡ νέα αὕτη ἐπιχειρηματολογία τοῦ Βουλευσμά δὲν ἔσχεν ὡς ἀπὸτέλεσμα

5. Βλ. φερόμενον ὡς «2ον Ἀντιρρητικόν», ἐνθ' ἄνωτ., φ. 235α.

6. Βλ. «3ον Ἀντιρρητικόν», ἐνθ' ἄνωτ., φ. 133β καὶ 160β. Πρὸς: Ἐπιστολὴν Σκαφλάτου Καλλιμάχη πρὸς Κύριλλον, πατριάρχην, ἐνθ' ἄνωτ., φ. 66β.

7. Βλ. 3ον Ἀντιρρητικόν, ἐνθ' ἄνωτ., φ. 158α.

τὴν ὀριστικὴν λύσιν τοῦ προβλήματος. Ἀνεζητήθη καὶ πάλιν σχῆμά τι, τὸ ὁποῖον θὰ ἐμετρίαζε τὴν ἔντασιν καὶ ἔκτασιν τῶν συνεπειῶν τοῦ σφάλματος τοῦ Στεφάνου καὶ ἐν σχέσει πάντοτε πρὸς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ. Οὕτως ἀπὸ τῆς συγγραφῆς τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Νεοκαισαρείας Μελετίου μέχρι τῆς ὀριστικῆς λύσεως τοῦ ζητήματος ἐμεσολάβησε χρονικὸν διάστημα δύο ἐτῶν¹. Κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο συνέβη καὶ ἡ δευτέρα μετάβασις τοῦ Βουλησιᾶ εἰς Κωνσταντινούπολιν. Αὕτη ἀσφαλῶς εἶχε σχέσιν πρὸς τὸ θέμα τῆς διαμάχης αὐτοῦ μετὰ τοῦ Στεφάνου. Δὲν γνωρίζομεν τὴν ἀκριβῆ ἡμερομηνίαν τῆς μεταβάσεώς του ἐκεῖ. Πάντως εὐρίσκετο ἐν Κωνσταντινουπόλει φθίνοντος τοῦ ἔτους 1817, ὅτε καὶ, ὡς φαίνεται², ἐνεχείρισεν εἰς τὸν πατριάρχην λίβελλον μετανοίας³, συγγραφέντα ὑπ' αὐτοῦ, καὶ ἀπήτησεν, ὅπως ὁ Στέφανος ἀποδεχθῆ καὶ ὑπογράψῃ αὐτόν. Ὁ λίβελλος ἀπεστάλη ὑπὸ τοῦ πατριάρχου εἰς τὸν Σκαρλάτον, ὁ δὲ Σκαρλάτος ἐπέδωκεν αὐτόν εἰς τὸν Στέφανον. Ὁ Στέφανος, κατηχηθεὶς δεόντως ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνου, αὐτὸ μόνον προθύμως ὑπήκουσεν, ὑπογράψας τὸν λίβελλον, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ διδασκαλικῇ αὐτοῦ ποτε καθέδρᾳ εἰς ἐπήκουον πολλῶν... ἐξεφώνησε... λογύδριον⁴, σχετικὸν πρὸς τὴν μετάνοιάν του. Τὸ λογύδριον μετὰ τοῦ λιβελλοῦ

1. Ἡ Ἐπιστολὴ τοῦ Νεοκαισαρείας Μελετίου πρὸς Δόμναν ἐγράφη τὴν 15ην Ἰανουαρίου 1816, ἡ δὲ «Συνοδικὴ εὐχαριστήριος ἐπιστολὴ πρὸς τὸν ἡγεμόνα Σκαρλάτον Καλλιμάχην ἐπὶ τὰ πραχθέντα ἐν τῇ λύσει τῆς ὑποθέσεως ταύτης» τὴν 15ην Ἰανουαρίου 1818.

2. Βλ. Ἐπιστολὴν Σκαρλάτου Καλλιμάχῃ πρὸς τὸν πατέρα αὐθέντην, ἐνθ' ἄνωτ., φ. 265α.

3. Ὁ λίβελλος μετανοίας, ἀναφερόμενος ἐν ἀρχῇ εἰς τὰς συνοδικὰς ἀποφάσεις καὶ τὰς συγγραφὰς τοῦ Βουλησιᾶ κατὰ τοῦ Στεφάνου, τονίζει τὴν σύμπτωσιν τῶν γνωμῶν τοῦ Στεφάνου πρὸς τὸ περιεχόμενον αὐτῶν. Ἐν συνεχείᾳ παρουσιάζει τὰς κακοδοξίας τοῦ Στεφάνου, αἵτινες συμποσοῦνται εἰς εἴκοσι τέσσαρας, τὰς ζημίας, ἃς ὑπέστη ὁ Βουλησιᾶς ἐκ τῆς διαγωγῆς τοῦ Στεφάνου καὶ ἐν τέλει τὴν αἴτησιν τῆς συγγνώμης.

4. Τὸ «Λογύδριον» περιλαμβάνει βιογραφικὰ τινὰ περὶ τοῦ Στεφάνου, καὶ κυρίως περὶ τῶν σπουδῶν αὐτοῦ καὶ τῆς ἐφέσεώς του πρὸς τὴν φιλοσοφίαν, περὶ τῶν ἐπιδιώξεων αὐτοῦ διὰ τῶν μελετῶν του, περὶ τῶν σφαλμάτων αὐτοῦ ἐκ τῆς παρερμηνείας τῶν Γραφῶν, περὶ τῆς προθέσεως αὐτοῦ νὰ συμμορφωθῆ πρὸς τὰς ὑποδείξεις τῆς Ἐκκλησίας, περὶ τῶν συναισθημάτων αὐτοῦ καὶ τῆς ἀντιδράσεώς του μετὰ τὴν ἐκδοσιν τῶν ἀποφάσεων τῆς συνόδου. Ἀκολουθεῖ ἐγκώμιον τοῦ ἡγεμόνου καὶ τῶν συνοδικῶν καὶ καταλήγει εἰς τὴν αἴτησιν συγγνώμης, τὴν ὁποίαν λόγῳ τῆς σπουδαιότητός της, παραθέτομεν αὐτουσίαν «Ἐπιβαλλομένῳ μοι πρὸ καιροῦ τὸ τῆς φυσικῆς συγγραφῆς σύστημα, ἐπῆλθεν οὕτω πως καὶ ἐνόησας ρήσεων τινῶν χρῆσασθαι τῆς θείας Γραφῆς, εἰ πως δυνηθεῖν ταῖς θεοφόρων τινῶν Πατέρων ἐρμηνείαις ἐπόμενος, τὰ δοκοῦντα ἐναντιοφανῆ συμβιβάζσαι εἰς ἓν, καὶ ἐπελκύσαι πᾶν νόημα εἰς τὴν ὑπακοὴν τοῦ Χριστοῦ· τοῦτο δὲ τὸ ὑπ' ἐμοῦ συγγραφέν σύστημα, ἐπεὶ αἰτιώμετος παρέσχεν ἀφορμὴν καὶ μέμψεις εὐλόγους ἐκύησε κατ' ἐμοῦ, οἷα θεράπων πιστός, καὶ τέκνον γνήσιον τῆς Δεσποίνης καὶ Μητρὸς μου ἁγίας τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας ἀνάκαθεν διατελών αὐθόρμητος ἔγνω ἀπαραιτήτως τῇ πνευματικῇ αὐτῆς κρίσει καθυποτάξαι. Καὶ δὴ φέρων οἰκαιοθελῶς τε καὶ ἀβιάστως, παρέδωκα τῷ τε παναγιωτάτῳ καὶ πανσεβάστῳ μοι Αὐθέντῃ καὶ Δεσπότη τῷ οἰκουμενικῷ πατριάρχῃ κυρίῳ κυρίῳ Κυρίλλῳ καὶ τῇ περὶ τὴν αὐτοῦ σεβασμιωτάτῃ Παναγιότῃ τῶν πανιερωτάτων καὶ θεοπροβλήτων ἁγίων Ἀρχιερέων ὁμη-

καὶ ἐπιστολῆς αὐτοῦ ἀπέστειλεν ὁ Σκαρλάτος εἰς τὸν πατριάρχην διὰ τοῦ πατρὸς του, ὑποβαλὼν τὴν παράκλησιν, ὅπως τῇ φροντίδι αὐτοῦ κοινοποιηθοῦν τὰ ἐν τῷ μεταξὺ συμβάντα αὐτῷ ἀνθρώπῳ τοῦ Θεοῦ καὶ προμάχῳ τῶν ἱερῶν δογμάτων κυρίῳ Δωροθέῳ, ὥστε νὰ παύσῃ ἐξῆς λυπούμενος, ἣν δικαίαν εἰς τόδε συνησθάνετο λύπην»¹.

Τί ἀκριβῶς συνέβη, ὥστε νὰ μεταβάλλῃ ὁ Στέφανος τόσον ριζικῶς τὴν στάσιν του; Οὐδεμίαν σχετικὴν πληροφορίαν ἠδυνήθημεν νὰ εὑρωμεν. Πολύ πιθανὸν ἢ ἀπώλεσε τοὺς προστάτας αὐτοῦ ἢ εἰς οὐδὲν ἰσχυρὸν αἰ παρεμβάσεις αὐτῶν, λόγῳ τῆς κανονικῆς ὁδοῦ, τὴν ὁποίαν ἔλαβε τὸ θέμα. Νὰ ὑποθέσῃ τις ὅτι ὅλως ἀποτόμως συνησθάνθη τὸ σφάλμα του καὶ μετεμελήθη; Δὲν εἶναι ἐπιτρεπτόν, νομίζομεν, νὰ διανοηθῶμεν τοιοῦτόν τι, καὶ τοῦτο λαμβανομένης ὑπ' ὄψιν τῆς προηγουμένης σθεναρᾶς στάσεως αὐτοῦ ἐναντι τοῦ Βουλευσιᾶ, ὡς καὶ τῆς προσπαθείας αὐτοῦ, ἀφ' ἑνὸς μὲν νὰ δικαιωθῇ αὐτός, ἀφ' ἑτέρου δέ, συμφώνως πρὸς τὸ ὑπὸ τοῦ Βουλευσιᾶ μεθ' ὑπερβολῆς λεχθέν, νὰ ἐξοντώσῃ τοῦτον.

Κατόπιν τῆς τοιαύτης τροπῆς τῶν πραγμάτων, φαίνεται ὅτι ἔληξεν ἡ διαμάχῃ ὀριστικῶς. Σώζεται ἐπιστολὴ τῆς συνόδου πρὸς τὸν ἡγεμόνα, ἣτις καταγράφεται ἐν τοῖς πίναξι τῶν περιεχομένων τῶν κωδίκων τοῦ Βουλευσιᾶ ὡς Εὐχαριστήριος ἐπιστολὴ τῷ ἡγεμόνι Σκαρλάτῳ Καλλιμάχῃ ἐπὶ τὰ πραχθέντα ἐν τῇ λύσει τῆς ὑποθέσεως ταύτης. Αὕτη, ὡς καὶ ἀνωτέρω ἐσημειώσαμεν, φέρει ἡμερομηνίαν 15 Ἰανουαρίου 1818, ὅπερ δηλοῖ ὅτι ἡ διαμάχῃ ἔληξε μετὰ τετραετίαν ἀπὸ τῆς ἐνάρξεώς της. Τὸ τέλος αὐτῆς ἐφάνη ὀριστικὸν διὰ τῆς κατα-

γύρει, πειθήνιον παρασχόμενος ἑμαυτόν, καὶ πρὸς ἀποδοχὴν ἑτοιμὸν τῆς περὶ τούτου κἀν τε λευκῆς κἀν τε μελαίνης ἐπενεχθησομένης ψήφου. Ἐπεὶ γοῦν πεφόραται παρὰ τῆς Ἐκκλησίας νεωτερίζον ἐν πολλοῖς, καὶ συγυλῶθον τὰ ἀσύγλωστα καὶ γραφικὰς τινὰς παρερμηνεῦον ἐννοίας, ἀπ' ἐναντίας καὶ αὐτῆς τῆς ἐμῆς προθέσεως (οὐ γὰρ ἐπὶ διαστροφῇ καὶ ἐθελουσίῳ παρεξηγήσει τινὸς τῶν ἱερῶν Ἰγραφῶν καὶ παραχαράξει τῶν πατροπαράδοτων δογμάτων, ὑπὲρ ὧν ἑτοιμὸς καὶ αὐτὴν θύσαι τὴν ψυχὴν, προήχθη, ὡς οἶδεν ὁ τὰ κρυπτὰ γιννώσκων Θεὸς τῆς καρδίας) καὶ διὰ πατριαρχικοῦ καὶ συνοδικοῦ ψηφίσματος ἀπεκηρύχθη καὶ κατεκρίθη, ἔγνω τῇ πείρῃ κἀγώ, ὅσον ἐπιβλαβὲς καὶ ἐπισφαλὲς τῷ μὴ καθαρῷ τοῦ καθαρῶ ἐφάπτεσθαι, ὡσπερ καὶ ὄψει σαθρᾶ ἡλιακῆς ἀκτίνος.

Καὶ δὴ μεταμεληθεὶς ἐφ' οἷς εἰπόν ποτε καὶ ἔγραψα οὕτως ἀπερισκέπτως, καὶ χωρὶς πνεύματος τὰ τοῦ πνεύματος εἰσηγούμενος, καὶ ἀνανήψας καὶ γνωσιμαχῆσας, στέργω καὶ ἀποδέχομαι ἐξ ὅλης μου ψυχῆς καὶ καρδίας τὴν κατάργησιν τῆς κακῆς ἐξερρασθείσης ὑπ' ἐμοῦ θεολογικοφυσικῆς ἐκείνης πραγματείας, ὑπισχνόμενος ἐν φόβῳ Θεοῦ καὶ καθαρᾷ συνειδήσει μήτε κοινῇ μήτε ἰδίᾳ παραδοῦναι ταύτην ἐν μηδενί, ἢ προασπίζειν αὐτῆς καὶ ὑπεραπαλογοεῖσθαι, ἢ ὅλως ἔχειν εἰς χρῆσιν καὶ μελέτην ἰδίαν ἀλλ' ἔχειν καὶ νομίζειν διόλου ἀπόβλητον καὶ κακόσχολον, ὑποτασσόμενος τῇ ἀπαραλογίστῳ πνευματικῇ ψήφῳ τῆς Μητρὸς μου ἀγίας τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας, καὶ ὅσα αὕτη φρονεῖ φρονῶν κἀγώ, καὶ ὅσα ἀποδέχεται, καὶ ὅσα ἀποστρέφεται συναποδεχόμενος κἀγώ, καὶ συναποστρεφόμενος ἀμεταμελήτως διὰ παντός τοῦ βίου μου. Στέφανος ἱεροδιάκονος ρεφερενδάριος βεβαιῶν (κωδ. 6024 (517), φ. 268α καὶ β).

1. Βλ. Ἐπιστολὴν Σκαρλάτου Καλλιμάχῃ πρὸς τὸν πατέρα αὐθέντην, ἐνθ' ἀνωτέρω.

γραφῆς ἐν τοῖς πατριαρχικοῖς κώδιξι τοῦ λιβέλλου καὶ τοῦ λογυδρίου τοῦ Στεφάνου, ἀποτελεσάντων τῶν ἐγγράφων τούτων ἐνδειξιν τῆς μετανοίας αὐτοῦ¹.

2. Τὰ προκαλέσαντα τὰς κακοδοξίας τοῦ Στεφάνου αἰτία

Περὶ τοῦ πρωταρχικοῦ αἰτίου τοῦ συντελέσαντος, ὅπως ὁ Στέφανος ἀπολήξῃ εἰς κακοδοξίας, ἔχομεν μαρτυρίας ἐξ αὐτοῦ τοῦ ἰδίου, κυρίως ὁμως παρὰ τοῦ Βουλησμά². Κατ' αὐτὰς ὁ Στέφανος ἐπεχείρησε τὴν «φυσικὴν αὐτοῦ τῆ θεία τερατευόμενος καὶ ἱερᾷ Γραφῇ συμφωνῆσαι, ταῦτόν εἰπεῖν, τὰ ἄβυλα τοῖς ὕλικοις μεῖξαι». Ὡς ἐκ τούτου προσέκρουσεν εἰς τὴν βασικὴν ἀρχήν, ἡ ὁποία καθορίζει ὡς ὅλως διάφορον τὸ ἀντικείμενον, ἀλλὰ καὶ αὐτὰς προσέτι, ἐν πολλοῖς, τὰς πηγὰς καὶ μεθόδους ἐρεύνης τῶν θεμάτων τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς θεολογίας.

Ὁ Στέφανος Δούγκας, διατελέσας ἐν Ἑσπερίᾳ³ μαθητὴς τοῦ Schelling (1775 - 1854), ὑπέστη τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἐπικρατήσαντος ἐν αὐτῇ ἰσχυροῦ ρεύματος τῆς ὑπερβατικῆς ἰδεοκρατίας (Tranzendetale Idealismus), τὸ ὁποῖον, προσσημύσας πρὸς τὰ ἰδικά του μέτρα καὶ τὰς θρησκευτικὰς αὐτοῦ ἐφέσεις, παρυσίασεν ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ μετὰ τὴν ἐκ τῆς Δύσεως ἐπιστροφὴν του.

Ὁ Schelling, ὡς γνωστὸν⁴, ὑπῆρξεν ἐκπρόσωπος τῆς φιλοσοφίας τοῦ ρομαντισμοῦ, ἐπιχειρήσας νὰ εἰσδύσῃ εἰς τὴν σφαῖραν τοῦ ἀρρήτου καὶ ἀπολύτου διὰ τῆς ὑπερβάσεως τοῦ πεπερασμένου καὶ σχετικοῦ. Τὴν φύσιν ἐθεώρει ὡς ἔχουσαν τὴν αὐτὴν αἰτίαν μετὰ τοῦ πνεύματος καὶ οὕτως ἔλυε τὸ πρόβλημα τῆς παραγωγῆς τοῦ «οὐκ ἐγώ», ἥτοι τῆς φύσεως, ἐκ τοῦ ἀπολύτως ἀνοουμένου ἐγώ». Κατὰ ταῦτα ἐξελάμβανε, κατὰ μίαν στωϊκίζουσαν πανθειστικὴν ἀποψιν, τὴν ὕλικὴν φύσιν ὡς τὸ ὄρατόν πνεῦμα, τὸ δὲ πνεῦμα ὡς τὴν ἀόρατον φύσιν. Ἡ φύσις ἐμφορεῖται ὑπὸ μιᾶς ἀνεξαντλήτου δυνάμεως ἀνανεώσεως. Τὰ φυσικὰ ὄντα ἀναπτύσσονται διὰ τῶν ἀοράτων, ἀκαταλήπτων, μυστικῶν σπερμάτων. Ἰδιαιτέρως ἐνησμενίζετο ὁ φιλόσοφος εἰς τὸ νὰ παρουσιάσῃ

1. Βλ. Εὐχαριστήριον ἐπιστολὴν τῷ ἡγεμόνι Σκαρλάτῳ Καλλιμάχῃ, ἐνθ' ἄνωτ., φ. 273α.

2. Αἱ ὑπὸ τοῦ Στεφάνου παρεχόμεναι πληροφορίες εὑρηγται κυρίως ἐν τῷ «Λογυδρίῳ» αὐτοῦ, ἐνθ' ἄνωτ., φ. 265α - 266β, αἱ δὲ ὑπὸ τοῦ Βουλησμά ἐν τῇ Ἐπιστολῇ πρὸς Σκαρλάτον ἡγεμόνα, ἐνθ' ἄνωτ., φ. 3α - 3β, τῷ «1ῳ Ἀντιρρητικῷ», ἐνθ' ἄνωτ., φ. 36α - 39β, τῇ «Ἀναφορᾷ πρὸς τὴν σύνοδον ἢ 2ῳ Ἀντιρρητικῷ», ἐνθ' ἄνωτ., φ. 56β καὶ τῷ «3ῳ Ἀντιρρητικῷ», ἐνθ' ἄνωτ., φ. 120α κ.έ.

3. Βλ. Χρ. Παπαδοπούλου, Στέφανος Δούγκας, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 114.

4. Περὶ τοῦ Schelling καὶ τῶν ἰδεῶν αὐτοῦ βλ. M. Schürter, Schellings Werke, τόμ. 2, München 1927, 1928. Περὶ βλ. E. Benz, Schellings theologische Geistesansicht, «Akademie der Wissenschaften und der Literatur» 3 (1955), σ. 235 - 306, K. Jaspers, Schelling. Größe und Verhängnis, München 1955, K. Λογοθέτου, Ἡ μετὰ Κάντιον ἰδεοκρατικὴ φιλοσοφία, ἐν Ἀθήναις 1958, σ. 95 - 255, ἐνθα καὶ ἡ νεωτέρα περὶ αὐτοῦ βιβλιογραφία, X. Θεοδορίδου, Εἰσαγωγή στὴ φιλοσοφία, ἐν Ἀθήναις 1955², σ. 57, 73, 389, Ν. Δούβαρι, Ἱστορία τῆς φιλοσοφίας, ἐν Ἀθήναις 1933, σ. 145 κ.έ.